

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Odsjek za pedagogiju

***Zastupljenost interkulturalnih elemenata u sadržajima nastavnih predmeta
društvenih nauka***

Završni magistarski rad

Mentor: doc. dr. Emina Dedić Bukvić

Studentica:

Aldina Selmanović

Sarajevo, decembar 2018. godine

SADRŽAJ

I. Uvod	4
II. Definiranje ključnih pojmova.....	5
III. Konceptualizacija interkulturalizma kao političkog i filozofskog pokreta.....	8
IV. Škola u funkciji interkulturalnog odgoja i obrazovanja	11
V. Specifičnosti nastavnog plana i programa za devetogodišnju osnovnu školu	13
VI. Elementi interkulturalnog odgoja i obrazovanja.....	14
VII. Uloga nastavnika u interkulturalnom odgoju i obrazovanju	18
VIII. Metodološki dio rada	21
Predmet.....	22
Cilj.....	23
Značaj istraživanja.....	23
Zadaci	24
Hipoteze	24
Metode.....	25
Tehnike.....	25
Instrumenti	26
Uzorak	27
IX. Interpretacija rezultata istraživanja.....	28
1. Analiza trenutnih nastavnih planova i programa nastavnih predmeta Historija/Povijest i Geografija/Zemljopis	29
2. Analiza nastavnog plana i programa nastavnog predmeta Historija/Povijest	30
3. Analiza nastavnog plana i programa nastavnog predmeta Geografija/Zemljopis.....	32
4. Analiza odgovora nastavnika koji predaju nastavni predmet Historija/Povijest	35
5. Analiza odgovora nastavnika koji predaju nastavni predmet Geografija/Zemljopis	41
X. Zaključak i prijedlozi za poboljšanje učinkovitosti interkulturalnog odgoja i obrazovanja	47

XI. Literatura.....	49
XII. Prilozi	53

I. UVOD

Odgojno-obrazovni proces se od davnina zasnivao na tradicionalnoj nastavi, a sve u cilju stvaranja obrazovanog društva u kojem će nastavnici poticati učenike na daljni razvoj, samoupređenje i usavršavanje. Usljed rapidnog razvoja tehnologije i promjena društvenih vrijednosti, obrazovanje postaje potreba savremenog čovjeka, te se tako i nastava nastoji osavremeniti. To svakako podrazumijeva promjene učesnika u nastavi, kako nastavnika tako i učenika i njihove uloge. Kao jedan od važnih načela odgojno-obrazovnog procesa u kulturno-pluralnom društvu, izdvaja se i interkulturalizam i njegov uticaj na razvoj učenika kao samostalnih, savjesnih i zrelih osoba. Smatra se da interkulturalizam društvenu i školsku sredinu čini bogatijom i raznovrsnijom te podstiče upoznavanje, razumijevanje, poštovanje drugačijih stilova života. Javlajući se kao važan segment u nastavnom procesu, omogućava da se nastavnici i učenici upoznaju sa razlikama, osobnostima drugih kultura, da ih prihvate i postanu tolerantni prema drugim kulturama, razbijajući na taj način predrasude i stereotipe koje su ranije imali o njima. Za ostvarljivost interkulturalnosti, neophodna je škola u kojoj vlada atmosfera prijateljstva, saradnje, poštovanja i empatije, jer je samo tako i moguće uspješno realizovati interkulturalnu nastavu. Škole bi trebale pružiti učenicima obrazovanje i odgoj koji će im pomoći u odrastanju i životu sa različitostima koje ne dijele već obogaćuju i povezuju ljude. Interkulturalni odgoj upravo predstavlja odgoj stavova, sposobnosti, osjećaja, načina življenja i ophođenja sa osobama koje su kulturno različite i drugačije. Da bi se shvatile i cijenile različitosti, nije dovoljno samo ih poznavati već i raditi na uspostavljanju i promovisanju interkulturalnih odnosa, saradnje i dijaloga i to kroz, prvenstveno, kulturološki sadržaj nastave koji bi trebao da ima za cilj sticanje novih znanja o društvenoj zajednici u kojoj živi, ljudima koji ga okružuju, postojanju drugih i drugačijih razumijevajući istovremeno potrebe i interese svih učenika. Saznanje o tome šta određeno društvo misli o sebi, koji su njegovi prioriteti, čemu teži i da li razumije potrebe i interese učenika. Da li će se i u kojoj mjeri sprovoditi ti sadržaji zavisi najviše od nastavnika kao jednog od glavnih subjekata u odgojno-obrazovnom procesu te njegove spretnosti, spremnosti, znanja, volje i želje da sadržaje nastave i nastavnog plana i programa primjeni sa namjerom da unaprijedi interkulturalne odnose i vještine kako učeničke tako i vlastite. Postojanje interkulturalne kompetencije te stalni rad nastavnika na njenom usavršavanju značajno pridonosi uspješnosti odgojno-obrazovnog procesa.

II. DEFINIRANJE KLJUČNIH POJMOVA

Za razumijevanje ovog rada potrebno je da se dublje upoznamo sa osnovnim pojmovima. Riječ je o sljedećim pojmovima: *učenik, nastavnik, nastavni sadržaj, nastavni plan i program, društvene nauke, interkulturalizam, interkulturalno obrazovanje, interkulturalne kompetencije, interkulturalna osjetljivost.*

Učenik je ličnost koja u didaktičkoj organizaciji vaspitno-obrazovnog rada usvaja znanja, umijeća, navike, razvija stvaralačke i druge sposobnosti, afirmiše i potvrđuje svoju ličnost. On je neposredni činilac nastave, jer nema nastave bez onih kojima je namjenjena (Muminović, 2013). U nastavi, jednu od glavnih uloga zauzima i *nastavnik* koji je profesionalni vaspitač, stručnjak koji određenim sadržajima, metodama, tehnikama i sredstvima pomaže učenicima da dosegnu društveno poželjne, objektivno moguće rezultate u domenu znanja, stvaralačkih sposobnosti i ukupne zrelosti za samoupravni život i rad u društvu (Muminović, 2013). Nastavnik jeste stručna osoba visokih radnih, obrazovnih i etičkih kvaliteta, educirana za rad u vrtiću, u školi/fakultetu za određenu znanstvenu/nastavnu oblast/predmet ili skupinu predmeta (Stevanović, 1998). Lice kvalifikovano za izvođenje nastave i za odgojno-obrazovni rad sa djecom, omladinom i odraslima. Nastavnik treba da ima široko i temeljno opšte obrazovanje, da dobro poznaje psihološko-pedagoške i metodičke osnove nastave i vaspitanja, kao i da ima ljudske kvalitete neophodne za nastavničku profesiju (Potkonjak, 1996).

Predodređen znanstveni i obrazovni sadržaj usklađen s odgovarajućom vrstom škole/fakulteta i kronološkoj dobi učenika/studenta, koji je određen nastavnim planom i programom (Stevanović, 1998) predstavlja *nastavni sadržaj* o kojemu dosta ovisi tok nastavnog procesa. Tok ovisi u mnogome od zadanog nastavnog plana i programa. Naime, *nastavni plan* predstavlja trajniji dokument kojim se određuju predmeti, redosljed njihove obrade po razredima, godištima ili drugim vremenskim cjelinama, broj sedmičnih časova za svaki predmet, kao i ukupno vremensko opterećenje polaznika u sedmici (Muminović, 2013). To je temeljni školski dokument koji sadrži propisane predmete koji će se učiti u nekoj školi, kojim redom, u kojem razredu (godištu) i po koliko sati tjedno. U izradi nastavnoga plana sudjeluju timovi stručnjaka za pojedine nastavne predmete i nastavna područja, pedagozi, psiholozi, sociolozi. Nastavni planovi usko su povezani s nastavnim programima i izrađuju se

istodobno s njima (Krleža i sur., 1955). S druge strane *nastavni program* jeste dokument trajnije vrijednosti kojim se obrađuje, konkretizuje sadržinski okvir nastavnih predmeta zastupljenih u nastavnom planu i daju osnovna didaktičko metodička uputstva za njihovu upotrebu (Muminović, 2013). Njime se kao školskim dokumentom propisuje opseg, dubina i redoslijed nastavnih sadržaja u pojedinome nastavnom predmetu. Nastavni program je konkretizacija nastavnoga plana, odnosno jedinstvo nastavnoga plana i nastavnoga programa (Krleža i sur., 1955).

Tema ovog rada bila je zastupljenost interkulturalnih elemenata u sadržajima nastavnih predmeta društvenih nauka, stoga je posebna pažnja posvećena upravo pojmovima interkulturalizma i društvenih nauka. Cjelokupna stvarnost obično se dijeli na dvije velike oblasti: prirodu i društvo. Otuda dolazi podjela nauka na dvije velike grupe: prirodne i društvene. Predmet *društvenih nauka* je društvo sa cjelokupnim svojim manifestacijama. Pod manifestacijama društvenog života podrazumijevaju se različiti oblici društvenog života ljudi: jezik kao sredstvo sporazumijevanja, privredna djelatnost ljudi, norme koje regulišu društveno ponašanje ljudi, jednom riječju- sve pojave i procesi u kojima se na bilo koji način izražava čovjek kao društveno biće (Teodosić, 1967). *Interkulturalizam* kao pojam o kojemu se najviše diskutovalo tokom rada predstavlja priznavanje čovjeka i njegove ličnosti, priznavanje kulture i civilizacije s njezinim ograničenjima i bogatstvima, svaki dijalog s drugim koji doprinosi upoznavanju nas samih ali i drugih, različitih od nas (Piršl i sur, 2016). Predstavlja okruženje u kojem se smatra da kontakt i interakcija pripadnicima drugih kultura obogaćuje ljude, te da svi trebamo učiti jednih od drugih (Grupa autora, 2007). Označava dinamične i interaktivne veze i odnose među kulturama- više kultura koje se poznaju, uvažavaju, prožimaju i počivaju na uzajamnosti (Grupa autora, 2007). S ovim pojmom usko vezano je i *interkulturalno obrazovanje*. To je obrazovanje koje uvažava i podržava različitost u svim oblastima ljudskog života. Ono učenike/ce čini osjetljivim na ideju da su ljudi prirodno razvili različite načine života, običaje i pogled na svijet i da ta raznolikost ljudskog života sve nas obogaćuje. Istovremeno, riječ je o obrazovanju koje promovira ravnopravnost i ljudska prava, obezbjeđuje jednake mogućnosti, suprotstavlja se nepravdi i diskriminaciji i zalaže za vrijednosti na kojima se izgrađuje ravnopravnost (Grupa autora, 2007). Njegov temeljni cilj jeste omogućavanje kvalitetnog obrazovanja za sve učenike, ne s obzirom na ili uprkos njihovim razlikama, nego tako da se te razlike uzimaju kao temelj autentičnosti i svrhovitosti odgojno-obrazovnog procesa (Bartulović, Kušević, 2016). Interkulturalno obrazovanje teži da prevaziđe pasivnu koegzistenciju i ostvari razvijen i

održiv način zajedničkog života u multikulturalnom društvu. To se čini kroz izgradnju razumijevanja, uzajamnog poštovanja i dijaloga među grupama različitih kultura, te kroz obezbjeđivanje jednakih mogućnosti i borbu protiv diskriminacije (Grupa autora, 2007). Filozofija, pogled na svijet, otvoreni proces koji uključuje odnose među ljudima i propitivanje razlika među složenim sustavima socijalnih predodžbi i uvjerenja (Bartulović, Kušević, 2016). Pristup koji omogućava učenicima da razumiju, poštuju i cijene kulturološke razlike i sličnosti, kao i da prepoznaju dostignuća različitih etničkih, rasnih i društveno-ekonomskih skupina. Interkulturalno obrazovanje mora djecu i mlade učiniti sposobnima da djeluju kada su ugrožena ljudska prava bilo koga u njihovom okruženju i ugraditi im potrebu da se bore protiv svake vrste diskriminacije (Grupa autora, 2007). Ovakvim obrazovanjem učenici stiču interkulturalne kompetencije, te imaju priliku postati interkulturalno kompetentnim osobama. Šta to znači? Naime, *interkulturalnu kompetentnost* čini pet ključnih elemenata: stavovi, znanje, vještine interpretiranja i odnos, vještine otkrivanja i interakcije, kritička kulturna svjesnost/politički odgoj (Grupa autora, 2007). Proces promjene putem kojeg stranac razvija sposobnost prilagođavanja novoj okolini mijenjajući pritom svoja viđenja i shvaćanja u cilju što boljeg razumijevanja i prihvaćanja elemenata kulture domaćina (Piršl i sur, 2016). Interkulturalno kompetentna osoba je ona koja je sposobna “vidjeti” odnos između različitih kultura, koja ima sposobnost medijacije, interpretacije, kritičkog i analitičkog razumijevanja svoje i tuđe kulture (Piršl i sur, 2016). Interkulturalna kompetencija razvija i *interkulturalnu osjetljivost* kod učenika tj. sposobnost uočavanja i prepoznavanja postojanja različitih pogleda na svijet koji nam omogućuje prihvaćanje i priznavanje ne samo vlastitih kulturnih vrijednosti već i vrijednosti kulturno drugačijih osoba (Piršl i sur, 2016). Važno je naglasiti da interkulturalna osjetljivost nije urođena ljudska osobina. Ona se stječe, razvija i uči. Proces je kroz koji se uči prepoznati i suočiti se s osnovnim razlikama među kulturama, razlikama u načinu kojim one opažaju svijet (Grupa autora, 2007).

III. Konceptualizacija interkulturalizma kao političkog i filozofskog pokreta

Koncept interkulturalizma kao političkog i filozofskog pokreta (i projekta u okviru odgojno-obrazovnog sistema) oblikovan je u Vijeću Evrope¹ početkom sedamdesetih godina 20. vijeka. Potaknut je velikim migracijama i migracijskim politikama na evropskom tlu ali i kontaktima s drugim kulturama, privrednom globalizacijom i razvojem komunikacijskih tehnologija. Interkulturalni procesi u Evropi nisu bili jednoznačni i kontinuirani. Postojale su brojne terminološke i pojmovne razlike u odnosu multikulturalizma² i interkulturalizma ali i između implementacijskih modela. Interkulturalizam je izvorno zamišljen kao akcija i proces koji je ravnopravan u odnosu, a različiti po sadržaju. Interkulturalizmom se pokušavaju spojiti različitosti i međusobno ih približiti kroz aktivnu interakciju te izgraditi filozofiju uvažavanja, zaštititi prava manjina i stvoriti razumijevanje za privredne i druge međuovisnosti (Hrvatić, 2007).

Ideja interkulturalizma u odgoju i obrazovanju rezultat je potrebe da se multikulturalna društva urede prema načelima *kulturnog pluralizma* (međusobnog razumijevanja, tolerancije i dijaloga, doživljaja i prožimanja vlastitih i drugačijih kulturalnih obilježja), *univerzalizma* (zajednički interesi, uvjerenja i običaji) i *socijalnog dijaloga* (kulture posebni i zajedničke poveznice), a osnovna polazišta dolaze od francuskog sociolingvиста L. Porchera (Hrvatić, 2007).

Interkulturalizam je shvaćen kao aktivno razumijevanje različitih kultura, uspostavljanje pozitivnih odnosa razmjene i međusobnog obogaćivanja.

U isto su vrijeme (osamdesetih godina prošlog vijeka) formulirana i opšta načela interkulturalnog obrazovanja:

- utemeljenost na ravnopravnom prihvaćanju različitosti pojedinaca i skupina,
- prihvaćanje kulturnih, jezičnih i ostalih različitosti kao izvora učenja i obogaćivanja nastavnog procesa,

---

¹*Vijeće Evrope* osnovano je 1949.godine s namjerom da se postigne veće jedinstvo između evropskih parlamentarnih demokracija. To je najstarija evropska politička ustanova koja ima 32 članice uključujući 12 zemalja-članica Evropske unije. Najveća je nevladina i međupalamentarna skupina u Evropi, a sjedište joj je u francuskom gradu Strasbourgu. Njegov rad obuhvata područja razvitka demokracije, društvena i gospodarska pitanja, prosvjetu, kulturu, kulturno naslijeđe i sport, mladež, okoliš i regionalno planiranje, lokalnu demokraciju te pravnu saradnju (Perotti, 1994).

²*Multikulturalizam* označava istovremeno postojanje mnogobrojnih kultura na nekom teritoriju, te statičnu i kvantitativnu dimenziju višekulturalnosti (Grupa autora, 2007).

- izbjegavanje etnocentrizma,
- zajamčivanje jednakih mogućnosti za sve učenike i suprotstavljanje svim oblicima diskriminacije, rasizma, ksenofobije i dr.,
- razvijanje interkulturalnog obrazovanja kao procesa uzajamnosti, suradnje, jednakosti, obogaćivanja i stvaranja zajedničkih vrijednosti (Hrvatić, 2007).

Jedan od važnijih faktora u oblikovanju interkulturalnog obrazovanja kao obrazovne politike bilo je Vijeće Evrope, a razvoj interkulturalnog obrazovanja tekao je kroz nekoliko faza:

1. Interkulturalno obrazovanje kao posljedica obrazovanja migranata (oko 1970-ih i 1980-ih godina):

- projekt Vijeća Evrope „Obrazovanje i kulturni razvoj migranata.”,
- pronalaženje novih rješenja za obrazovanje djece migranata „eksperimentalni razredi” 1972-1984,
- kompenzacijski i integracijski programi za djecu iz useljeničkih obitelji.

2. Interkulturalno obrazovanje i prava manjina (1990-ih godina):

- prava manjina nakon političkih promjena Središnjoj i Istočnoj Europi,
- okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1993),
- program Vijeća Evrope „Demokracija, ljudska prava, manjine: obrazovni i kulturni aspekti”,
- kulturna prava, kulturne zajednice, pitanje Roma, jezici i kulture kojima prijete nestanak.

3. Interkulturalno obrazovanje i „naučiti živjeti zajedno” (nakon 2000. godine):

- šira dimenzija „naučiti živjeti zajedno”,
- pripremanje djece i mladih (i odraslih) za zajednički život u multikulturalnom društvu,
- projekt Vijeća Evrope „Novi interkulturalni izazov obrazovanju: vjerska raznolikost i dijalog u Europi”.

Karakteristike prve faze ogledaju se u obrazovanju djece migranata kao najvažnijem, najznačajnijem i najšire prihvaćenom području aktivne primjene interkulturalizma u

početnom razdoblju. Djeca migranti su trebala postići obrazovnu jednakost, tj. trebalo im je omogućiti nastavu iz materinskog jezika i kulture koja bi bila povezana s redovnom nastavom na jeziku dok su zemlje emigracije³ i imigracije trebale ostvariti stalnu saradnju u području obrazovanja. Drugu fazu obilježavaju prava nacionalnih manjina⁴, pitanja Roma. Devedesete godine prošlog vijeka podrazumijevaju uključivanje u društvo gdje se većina aktivnosti vezanih uz kulturnu autonomiju i obrazovanje Roma usmjerava na njihovo što brže uključivanje u redovni obrazovni sistem, te očuvanje romske kulture i etničke posebnosti kroz interkulturalni pristup. Razvijanje prijateljskih odnosa, aktivno sudjelovanje i uključivanje svih učenika kako bi naučili živjeti zajedno pretpostavke su od kojih polazi novi pristup interkulturalnom odgoju i obrazovanju koji ujedno čini i treću fazu njegovog razvoja. Također, nezaobilazan je faktor u procesu međusobnog upoznavanja, razumijevanja različitih kultura i uspostavljanja pozitivnih relacija. Pojam „interkulturalnoga” podrazumijeva obrazovanje koja daje pravo na različitost, pridonosi ostvarivanju jednakih mogućnosti i priprema sve učenike za zajednički život u demokratskom društvu. Upravo to isticanje važnosti interkulturalnoga sadržaja i načina učenja u multikulturalnoj skupini posebno je značajno kako bi škola bila katalizator u procesu inkulturacije⁵, nadopuna obiteljskog odgoja i bitan faktor adaptacije djece i mladih. Interkulturalni pristup i za nastavnike i za učenike pretpostavlja otkrivanje sličnosti i razlika, a ne samo poučavanje o raznim kulturama. Važno je istaći da takav pristup u obrazovanju nije novi predmet već predstavlja novu metodologiju koja zahvata sociološke, psihološke, historijske, političke, kulturne i ekonomske faktore u svakom pojedinačnom nastavnom predmetu (Vidosavljević, 2016). U tom smislu, potrebno je da se tradicionalni pristup zamjeni novijim, inovativnijim pristupom putem kojeg će se raditi na zadovoljavanju potreba kako nastavnika tako i učenika. Uz sadržaj i učenje drugačijih kulturalnih obilježja, te obrazovanje o pravima čovjeka i demokratskim vrijednostima, interkulturalni odgoj i obrazovanje podrazumijeva i nove načine rada u nastavi (Hrvatić, 2007).

---

³**Emigracija**- (srednjovjekovni latinski *emigratio*: iseljenje), u demografiji, iseljavanje stanovništva iz države stalnoga boravka. Zajedno s useljavanjem (*imigracija*) u drugu državu, dio je procesa u kojem stanovništvo prelazi državne granice, pa čak i kontinente, u potrazi za boljim uvjetima života i dr. Uzroci iseljavanju mogu biti političke i gospodarske krize te različite vrste netrpeljivosti (rasna, etnička, vjerska i dr.) unutar države koja se napušta (Krlježa i sur., 1955).

⁴**Nacionalna manjina**- skupina stanovnika jedne države koja se po svojoj etničkoj pripadnosti razlikuje od većine stanovništva te države (Krlježa i sur., 1955).

⁵**Inkulturacija** je proces ulaženja u kulturno područje, proces prihvaćanja kulturnih postignuća. Odgojem uvodimo nove naraštaje u kulturno područje, odgojenici prihvaćaju rezultate kulturnih postignuća, ali je to namjerno, svrhovito, planski-organizirano uvođenje u područje ljudske kulture. Inkulturacija ima šire značenje, jer zahvaća i nenamjerne kulturne utjecaje iz područja funkcionalnog odgoja (Tomasović, 2010).

Iz svega navedenog, može se doći do zaključka da interkulturalno obrazovanje ne predstavlja samo puko prenošenje sadržaja i znanja, već podrazumijeva interakciju pojedinaca i školskih sadržaja. Sve to doprinosi većoj svjesnosti o cilju i predmetu učenja, razvijanju profesionalnih kompetencija i sposobnosti za rješavanje problema, te podizanju socijalne odgovornosti u konkretnom društvenom kontekstu.

IV. Škola u funkciji interkulturalnog odgoja i obrazovanja

Škola je institucija u kojoj mlada ličnost počinje dobijati prva cjelovitija i sistematičnija znanja, sposobnosti i navike. Ona je pedagoška, kulturna i socijalna zajednica učenika, nastavnika, roditelja i svih drugih koji doprinose realizaciji odgojno-obrazovnog procesa. Osnovni joj je zadatak da osigurava kontinuirani razvoj učenika kao duhovnih, intelektualnih, tjelesnih, moralnih i društvenih bića s njihovim sposobnostima i sklonostima. Dosadašnji pogledi na školu umnogome se razlikuju od onih kakvi su vladali u tradicionalnoj školi. Savremena škola, pak, ima tendenciju da mlade priprema budućnosti, da ih osposobi za permanentno obrazovanje i da doprinese njihovom svestranom razvoju. Škola postaje otvorena pedagoška zajednica u kojoj se planiraju, koordiniraju i realiziraju programski sadržaji kojim se stiče znanje, izgrađuje znanstveni pogled na svijet i usvajaju elementarna znanja o kulturnoj, demokratskoj i pluralističkoj zajednici, kakva su potrebna za savremeni život i rad u multikulturalnim društvima (Ajanović, 1998).

Pored svoje obrazovne uloge, škola se ističe i po odgojnoj, kulturnoj i socijalnoj funkciji. Kako bi postala mjesto susreta globalne i nacionalne kulture, potrebno je da stvori uslove koji će omogućiti sticanje kulturnih navika i uspostavljanje komunikacije među različitim kulturama. Za to su potrebne određene aktivnosti koje bi trebalo biti potkrepljene odgovarajućim planovima i programima. U svemu tome ključnu ulogu imaju tvorci nastavnih planova i programa, komisije koje odlučuju o nastavnim sadržajima, nastavnici ali i učenici kao glavni subjekti odgojno-obrazovnog procesa. Izbor kulturoloških sadržaja bi trebalo da ima cilj koji teži saznanju o tome šta određeno društvo misli o sebi, koji su njegovi prioriteti, čemu teži i da li razumije potrebe i interese učenika. Ključno je da nastavnici, kao prenosioci kulture, mnogo više oslušuju svoje učenike, pažljivo ih slušaju, komuniciraju sa njima kako bi saznali koji bi kulturni sadržaji bili njima zanimljivi, a samim tim i korisni za obrazovanje, te osavremenjivanje nastave i aktualizaciju nastavnih sadržaja (Vidosavljević, 2016).

Brojni svjetski autori su se bavili funkcijama interkulturalnih škola. Jedan od njih je bio i James Banks (2009, prema Vidosavljević, 2016) koji je analizirajući, došao do zaključka da postoje tri tipa programa:

1. Programi usredsređeni na sadržaje (programi za kulturno razumijevanje),
2. Programi usredsređeni na učenike (kompenzatorni ili tranzicioni),
3. Društveno orijentirani programi (programi za međuljudske odnose).

Cilj prvih programa je da uvode dvije ili više kulturnih perspektiva u nastavne planove i programe i da proučavaju jednu ili više etničkih ili manjinskih grupa. Drugi programi predstavljaju kulturološku ili lingvističku pomoć učenicima, obično iz manjinskih grupa, dok je treća grupa programa namjenjena jačanju socijalnih odnosa u školi i društvu na način da se podstiče interkulturalno razumijevanje i smanjivanje predrasuda kroz oblikovanje nastavnog plana i programa i političko-kulturnog konteksta školovanja (Vidosavljević, 2016).

Ako se uzme u obzir da škola predstavlja središte odgoja i obrazovanja u kojoj učenici stiču znanja o drugoj kulturi, može se slobodno reći da ona jeste glavno uporište današnjeg interkulturalnog obrazovanja. Međutim, kao što je već prethodno rečeno, kako bi interkulturalnost dobijala na sve većem značaju, neophodni su novi pristupi nastavi, metodama, predmetima, sadržajima i realizaciji istih, a što uveliko zavisi od kvaliteta odnosa među učenicima i nastavnicima kao i socijalno-emocionalne klime u razredu (Vidosavljević, 2016).

Zaključno, da bi škola predstavljala odraz interkulturalnosti potrebno je spovoditi nove programe, sadržaje, istraživati detaljnije, uvoditi praksu, organizirati odgovarajuće aktivnosti, te uspostavljati veze i komunikaciju sa pripadnicima drugih nacija. Uspjeh takvog inovativnog pristupa, zavisit će od neophodnosti da se razviju novi, prihvatljiviji oblici ponašanja koji će doprinijeti promjeni svijesti i stavova učenika. Takvi oblici ujedno i da stimulišu kooperativno učenje, interakcije među učenicima, samostalno razmišljanje, učenje i djelovanje.

V. Specifičnosti nastavnog plana i programa za devetogodišnju osnovnu školu

Školske 2009/2010 godine, u Bosni i Hercegovini se uvodi devetogodišnje obavezno osnovno obrazovanje na osnovu iskustava kvalitetne pedagoške prakse u zemljama Evrope i svijeta. Smatra se da su promjene u odgojnom-obrazovnom procesu neminovne te da mogu postati prilika da se otklone sve slabosti postojeće osnovne škole i na taj način dovedu do poboljšanja kvaliteta, demokratizacije i humanizacije odgojno-obrazovnog sistema.

Nastavni plan i program za devetogodišnju osnovnu školu nudi savremene programske ciljeve i sadržaje učenja svih nastavnih predmeta koji su prilagođeni interesima, potrebama i sposobnostima djece u osnovnoj školi, imajući u vidu njihove kognitivne, tjelesne, duhovne i emocionalne sposobnosti. Prilagođen je razvojnim karakteristikama djece, novom pristupu podučavanja, učenju kroz igru, kreiranju poticajnog okruženja, novom pristupu ocjenjivanju, tematskom planiranju i razvoju partnerstva škole i roditelja (Bijedić i sur., n.d).

Kao globalni cilj, Nastavni plan i program za devetogodišnju osnovnu školu, ističe obrazovanje učenika za život, a to podrazumijeva sticanje znanja, razvoj sposobnosti i vještina, formiranje pozitivnih stavova i navika, usvajanje vrijednosti, razvoj punih potencijala svakog djeteta. Obrazovanje za zajednički život također je jedan od ciljeva. Uvođenje interkulturalizma, multikulturalizma u odgojno-obrazovni proces doprinosi cjelokupnom razvoju ličnosti učenika. Elementi interkulturalnog odgoja i obrazovanja bi trebali biti integrirani u programe primarnog obrazovanja. Opseg, sadržaj i način integracije tih elemenata proizlazi iz stvarnih potreba škole odnosno njenih učenika koji pripadaju različitim kulturama, a zajedno se pripremaju za aktivno građanstvo u globalnom kontekstu. Da bi se prihvatile i poštovale različitosti s kojima se ljudi svakodnevno susreću, potrebna je i sposobnost prihvatanja različitog pogleda na svijet. Samo učenici koji dobro poznaju obilježja i vrijednosti svoga nacionalnoga i kulturnoga identiteta⁶ osposobljeni su za nositelje i promicatelje vlastite kulture i mogu ravnopravno stupati u kontakt s drugim kulturama i

---

⁶*Nacionalni identitet* je lični identitet ili osjećaj pripadnosti naciji ili državi (Smit, 1998).

Kulturni identitet- označava osjećaj pripadnosti određenoj kulturi, zajednici koja dijeli isti jezik, povijest, običaje, vrijednosti. Ima svoj kulturno-specifičan obrazovni sustav, umjetničko stvaralaštvo i organizacije (Nemčić, 2016).

ostvariti interkulturalnu komunikaciju na svim razinama, a i stvarati senzibilitet i otvorenost za razumijevanje i prihvatanje drugih ljudi i drugačijih kultura (Hrvatić, 2011).

VI. ELEMENTI INTERKULTURALNOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

Interkulturalni pristup u odgoju i obrazovanju zahtjeva nove promjene nastavnih planova i programa te što veću implementaciju interkulturalnih elemenata u iste. Stoga u ovom poglavlju će više riječi upravo biti o njihovom značaju za cjelokupni odgojno-obrazovni proces. Naime, u literaturi se kao najčešći interkulturalni elementi navode: etika, poštovanje i uzajamno razumijevanje, duhovnost, empatija, odgovornost, učiti živjeti zajedno, nenasilna komunikacija (Grupa Most, 2007, UNICEF, 2008, Piršl, 2009, Bartulović, 2016).

Etika je skup načela moralnoga ponašanja nekoga društva ili društvene skupine koja se zasnivaju na temeljnim društvenim vrijednostima kao što su: dobrota, poštenje, dužnost, istina ljudskost itd. To je filozofska disciplina koja ispituje zasnovanost i izvor morala, temeljne kriterije za vrednovanje te ciljeve i smisao moralnih htijenja i djelovanja (Krlježa i sur., 1955). Etika se odnosi na pažljivo razmotrene standarde ispravnog i pogrešnog, koji propisuju što bi ljudi trebali raditi, obično u smislu prava i obaveza, koristi za društvo, poštenja i posebnih vrlina. Ona podrazumijeva obavezu uzdržavanja od krađe, napada, prevara, klevete i ubijanja. Etički standardi potiču vrline kao što su poštenje, saosjećajnost i lojalnost i ispunjavanje temeljnih ljudskih potreba. Ljudi etiku kao osobnu vrijednost prakticiraju u svakodnevnom životu, međutim dešavanja u svijetu često tjeraju ljude da misle i djeluju i u globalnom smislu. Siromaštvo i nevolje miliona ljudi, eksploatacija bogatstava Zemlje, ekološke krize, rasteće nasilje i ratovi, vrše pritisak za isticanjem etičnih vrijednosti. U skladu sa tim, djeca trebaju etičnu osjećajnost koja će pomoći da se kreću kroz kulture i civilizacije te prođu eventualne državne i etičke barijere (UNICEF, 2008). A da bi djeca razvila etičnost, moraju najprije imati *poštovanje i razumijevanje* za brojna dešavanja u svijetu. Naime, u dokumentima o ljudskim pravima kao što su Deklaracija o ljudskim pravima i Konvencija o pravima djeteta stoji kao ključno pravo pojedinaca na dostojanstvo i poštovanje. Većina tradicija danas prepoznaje uzajamno poštovanje kao nezamjenjivu

vrijednost, koja bi trebala biti u temelju ljudskih odnosa. Značajnost koncepta uzajamnog poštovanja je i u tome što potvrđuje razlike, a ne miješa “razliku” s “pogrešnim”, niti omogućava da se te razlike razviju u podjele. S boljim međusobnim razumijevanjem i uvažavanjem razlika i sličnosti povećava se i uzajamno poštovanje. Ono pomaže da se odnosi grade uprkos razlikama te pomaže u procesu uzajamnog obogaćivanja i samokritike (UNICEF, 2008). Kada učenici nauče poštivati i razumijevati druge i drugačije, tada su sposobno i živjeti zajedno, raditi, saradivati, učiti jedni od drugih. *Učiti živjeti zajedno* je interkulturalni i međureligijski program za obrazovanje o etici. Njegov cilj je doprinijeti ostvarivanju prava djeteta na pun i zdrav, fizički, psihički, moralni i društveni razvoj, te prava na obrazovanje. To je nastavno sredstvo namijenjeno učiteljima, nastavnicima i onima koji rade sa mladim ljudima (UNICEF, 2008).

Ciljevi programa *Učiti živjeti zajedno* su:

- Razvijati sposobnost djece i mladih da donose dobro utemeljene etične odluke, utemeljene na vrijednostima koje promoviraju poštovanje drugih kultura i vjerovanja.
- Osposobiti djecu i mlade da se uključe u dijalog- da slušaju i da govore-kao sredstvo razvijanja boljeg osjećaja za razlike i razumijevanja drugih.
- Njegovati sposobnost djece i mladih da, sa stavom pomirenja i poštovanja različitosti, odgovore na potrebe svog društva i da, na taj način, doprinose kulturi mira.
- Omogućiti djeci i mladima da uvažavaju i razvijaju svoju duhovnost.
- Afirmirati mogućnost življenja zajedno poštujući se uzajamno u svijetu različitih religijskih, etničkih i kulturalnih tradicija.
- Dati edukatorima sredstvo za rad na interkulturalnom i međureligijskom učenju, u različitim i raznovrsnim okruženjima.
- Razviti i promovirati uspješne primjere zajedničkog življenja sa ljudima drugačijih kultura, etničke pripadnosti, uvjerenja i vjera.

Učenici u školama veoma često rade na zajedničkim projektima i to svakako može dovesti do pozitivnih rezultata. Prvenstveno, učenici se mogu više međusobno upoznati, otkriti vlastite i tuđe potencijale, sposobnosti, jake i slabe strane, učiti jedni od drugih, te istaći ono što im je zajedničko, ne tražeći pritom razlike među njima. Stoga, formalno obrazovanje mora u svojim programima predvidjeti dovoljno vremena i mogućnosti da učenike, od što ranije dobi, uključi u saradničke projekte kroz učestvovanje u društvenim, sportskim ili kulturnim aktivnostima. Također, uključivanje nastavnika i učenika u zajedničke projekte može

predstavljati upoznavanje s načinom rješavanja sukoba, a istovremeno će produbiti odnos nastavnik-učenik (Delors, 1998). Ništa od ovoga nije moguće ukoliko se kod učenika ne potiče *empatija* kao sposobnost da se učenici užive u iskustvo drugih i da shvate i osjete njihovu radost, tugu i bol. To je spoznajno-emocionalna sposobnost uživljanja u položaj druge osobe i sagledavanje svijeta njezinim očima (Bratanić, 1993). Empatija predstavlja kombinaciju dviju važnih sposobnosti ljudskih bića, a to su da analiziraju i da suosjećaju, te da koriste i mozak i srce. Sposobnost koja je zasnovana na čovjekovoj samosvijesti i osnovna je "ljudska vještina" (Slatina, 2006). Danas se sve više se povezuje s međusobnim razumijevanjem i humanim međuljudskim odnosom. To podrazumijeva da osobi sa kojom smo u komunikaciji ne pristupamo samo racionalno, da je ne prosuđujemo samo na osnovu onoga što vidimo ili čujemo, već da se pokušamo saživjeti otkrivajući kako se ona osjeća u datom trenutku i adekvatno tome uskladiti ponašanje (Bratanić, 1993). Ukoliko želi razumijeti druge, pojedinac prvo mora dobro poznavati sebe. U tome djeci i omladini najviše može pomoći škola. Razvijanje empatije kod učenika u što ranijem dobu ima kao rezultat poučavanje učenika da prihvate stajališta drugih etničkih ili vjerskih skupina, te suzbijanje mržnje i nasilja spram drugih i drugačijih (Delors, 1998). Težnja da se učenici suosjećaju s iskustvima drugih je možda jedna od najvećih vrijednosti koje se mogu prenijeti tokom odgojno-obrazovnog procesa (UNICEF, 2008).

I *odgovornost* kao interkulturalni element sa sobom donosi brojne prednosti u odgajanju mladih. Odgovornost kao temeljnu etičnu vrijednost trebalo bi je usađivati u srca i razum djece vremena kada počinju formirati odnose sa drugima i sa svijetom koji ih okružuje.

UNICEF (2008), naglašava četiri dimenzije odgovornosti, a to su:

1. sve religijske tradicije moraju osigurati da se vjera i vrijednosti uče na način da se poštuju drugi i drugačiji. Dijete koje ne nauči odnositi se spram onih koji vjeruju i djeluju na drugačiji način, nije dobro pripremljeno za život u religijski i kulturalno pluralnom svijetu.
2. religijske tradicije trebaju uložiti sve napore da održe sve vrijednosti koje promoviraju otvorenost, poštenje, suosjećajan stav prema drugim ljudskim bićima. Te vrijednosti kod djece treba poticati od ranog djetinjstva.
3. tražiti zajedničke crte i prožimajuće vrijednosti koje bi mogle pružiti temelj na kojem će ljudi djelovati zajedno s ciljem rješavanja zajedničkih problema.

4. djecu treba učiti da poznaju i uvažavaju ne samo svoju vlastitu vjeru nego trebaju imati dobro utemeljeno razumijevanje o tome što drugi vjeruju, koje su im zajedničke svrhe itd.

Duhovnost kao interkulturalni element je poziv da se čovjek pokrene izvan onoga gdje jeste, od neposrednog ka konačnom, od pitanja ka odgovorima, od granica k mogućnostima. Njegovanje urođene sposobnosti za duhovnost jača pokret za izgradnju svijeta po mjeri djeteta. Duhovnost nije nešto što neko može nametnuti ili čak dati djetetu. Ona se treba njegovati unutar djetetove religijske ili duhovne tradicije (Učiti živjeti zajedno, 2008).

Poslednji interkulturalni element ali ne i najmanje važan jeste *nenasilna komunikacija*. U svakodnevnoj komunikaciji u školi često se pojavljuju prepreke, koje kao rezultat imaju nerazumijevanje između sudionika u komunikaciji. Rezultati tog nerazumijevanja jesu česte pojave sukoba. Međutim, kako postoje prepreke u komunikaciji u školi tako postoje i čimbenici koji olakšavaju komunikaciju i sprječavaju izbijanje sukoba. Neki od njih su: *nenasilna komunikacija, asertivna komunikacija i aktivno slušanje*. Nenasilna komunikacija jeste komunikacija koja je utemeljena na jeziku i komunikacijskim vještinama. Njen glavni zadatak jeste da ljude podsjeti kako bi se trebali odnositi jedni prema drugima te ih naučiti kako se pravilno izražavati obraćajući pritom pažnju na drugoga i to s poštovanjem i empatijom. To je pristup koji se djelotvorno može primjeniti na svim razinama komunikacije i u različitim situacijama (obitelj, škola, institucije, terapije, sukobi...). Nenasilna komunikacija jeste komunikacija koja navodi da se reaguje iskreno i da se na taj način ljudi povežu jedni sa drugima, sa njima samima ili vlastitom saosjećajnosti (Rosenberg, 2006).

Proces nenasilne komunikacije može se jednostavno predstaviti u četiri komponente:

1. konkretni postupci koje opažamo a koji utječu na nas,
2. kako se osjećamo u vezi s našim opažanjem,
3. potrebe, vrijednosti, želje i sl. koje pobuđuju naše osjećaje,
4. konkretni postupci koje tražimo kako bismo obogatili svoje živote.

Ovaj proces može početi tako što će se ljudi izražavati kroz ove četiri komponente ili empatijski primajući od drugih informacije iz ista četiri područja. Vrlo je važno naglasiti da nenasilna komunikacija ne daje gotove recepte nego se prilagođava različitim situacijama, različitim osobnim ili kulturalnim stilovima (Rosenberg, 2006). Najčešći problem u komunikaciji jeste da osobe ne znaju izraziti svoje mišljenje, osjećaje i zahtjeve. Stoga je korisno vježbati korištenje tzv. „JA” poruka, jer su to poruke koje vode razumijevanju i

povezivanju i uvijek se odnose na onoga ko govori. Njima se izražava vlastiti doživljaj onoga što je druga osoba rekla ili uradila. „**TI**” poruke su poruke koje vode nerazumijevanju i sukobima. Uvijek se odnose na drugoga i govore o njemu/ njoj. Marshall Rosenberg (2006) “**JA**” poruke nazvao je "žirafskim govorom", a “**TI**” poruke "zmijskim govorom" želeći ovom personifikacijom naglasiti, da je prvi govor - "govor srca" (žirafa je životinja s velikim srcem), a drugi hladan i racionalan. On je u detalje razradio elemente zmijskog i žirafskog govora i stalno radi na edukaciji ljudi širom svijeta za žirafski način komuniciranja. Smatra da slušajući zmiju "žirafskim ušima", u tom govoru se tada prepoznaju osjećanja i potrebe, a osobu koja govori "zmijski" treba stalno okretati njenoj ljudskoj suštini i pomoći joj da prepozna svoje osjećaje kao i potrebe koje ih izazivaju. Na taj se način osobama stavlja do znanja da da uzroke svog nezadovoljstva ili ljutnje ne traže u drugima nego u sebi. Shodno tome, izbjegavanje “**TI**” poruka i nenasilno komuniciranje pomaže pojedincu da bude učinkovitiji u zauzimanju za sebe i da razvije kvalitetne odnose s drugim ljudima (Rosenberg, 2006).

VII. ULOGA NASTAVNIKA U INTERKULTURALNOM ODGOJU I OBRAZOVANJU

Već od najranijeg djetinjstva i početka formalnog odgoja i obrazovanja u vrtićima i osnovnim školama, učenici se susreću s pripadnicima različitih kultura, vjera, jezika, običaja i uvjerenja. Stoga im treba pružiti priliku da već tada razvijaju pozitivne stavove prema drugima i vještine međusobne komunikacije. Hoće li sadržaji interkulturalnog odgoja i obrazovanja kroskurikularno prožimati nastavna područja ili teme, ili pak biti zasebni predmet, zavisi od potreba i interesa same škole i njenih učenika, ali i o kompetencijama nastavnika.

Velika je i višeznačna uloga nastavnika u sprovođenju interkulturalnog odgoja i obrazovanja. Ta višeznačnost se ogleda u činjenici da se razvoj njegovih funkcija sve više nadopunjuje ulogom saradnika, koordinatora, istraživača, savjetnika, kreatora i moderatora interkulturalnih odnosa te organizaciji primjerenih oblika nastave koji će učenicima omogućiti klimu međusobnog razumijevanja, interkulturalne osjetljivosti, ravnopravne interakcije i saradničkog učenja. Kako bi se sve to ostvarilo, uz potrebno stručno i metodičko znanje i sposobnost motivacije učenika, nastavnici bi trebali imati i prosocijalne, empatijske i stvaralačke sposobnosti kao i interkulturalne kompetencije koje se smatraju osnovom

učinkovitog interkulturalnog odgoja i obrazovanja. Postavlja se pitanje šta su to interkulturalne kompetencije? Naime, interkulturalne kompetencije se mogu definirati kao proces tokom kojeg nastavnik razvija sposobnost prilagođavanja kulturno drugačijim učenicima, mijenjajući pritom svoja viđenja i shvatanja radi boljeg razumijevanja i prilagođavanja zahtjevima multikulturalne realnosti (Bedeković, Zrilić, 2013).

Među osnovnim pretpostavkama sticanja interkultralne kompetentnosti ističe se interkulturalna osjetljivost kao sposobnost uočavanja i prepoznavanja postojanja različitih pogleda na svijet koja omogućava osjetljivost pojedinca prema osobama drugačijeg kulturnog porijekla i percepciju kulturnih razlika (Piršl i sur, 2016). Ključnim dimenzijama interkulturalne kompetencije smatraju se kognitivna (znanje), afektivna (stavovi) i ponašajna (vještine) dimenzija. Afektivna dimenzija obuhvaća interkulturalne stavove nastavnika koji su utemeljeni na njegovoj radoznalosti, otvorenosti, vjerovanju i sposobnosti ukljanjanja predrasuda kod učenika u kontaktu sa okolinom. Kognitivna dimenzija obuhvaća znanje, odnosno poznavanje društva i njegove kulture poput jezika, tradicije, običaja i vrijednosti, dok ponašajna dimenzija obuhvaća vještine i sposobnosti nastavnika u interpretaciji značenja neke ideje, načela, podataka, teksta, druge kulture te njihovo upoređivanje s vlastitom kulturom (Hrvatić, 2007). Sve ove dimenzije interkulturalne kompetencije ogledaju se u nastavnikovom fleksibilnom ponašanju i komunikaciji, empatiji i motivaciji za prilagođavanjem te prihvatanju drugačijeg viđenja stvarnosti.

Interkulturalno kompetentnim nastavnikom se može smatrati onaj koji posjeduje sposobnost viđenja odnosa između različitih kultura, sposobnost medijacije i interpretacije te kritičkog i analitičkog razumijevanja vlastite kulture i kulture kulturno različitih učenika. Odlike interkulturalno kompetentnog nastavnika ogledaju se i u njegovoj strpljivosti, fleksibilnosti, empatiji, mentalnoj otvorenosti, radoznalosti i smislu za humor te toleranciji prema kulturnoj različitosti i različitim stilovima razmišljanja (Hrvatić, 2007).

Težnja ka razvoju interkulturalne kompetencije kod nastavnika kao i njihove osjetljivosti doprinosi kvalitetnijem obrazovanju i odgajanju ali i smanjenju predrasuda⁷ kod učenika, etnocentrizma⁸, stereotipa⁹, nejednakosti i diskriminacije¹⁰ u društvu (Vidosavljević, 2016).

---

⁷**Predrasuda** je stvaranje suda unaprijed, donošenje odluke o nekoj osobi ili skupini ljudi bez odgovarajućeg znanja o njima (Grupa autora, 2007).

⁸**Etnocentrizam**- opći stav koji pretpostavlja predispoziciju da pojedinac odbaci pripadnike grupa koje nisu njegove, da veliča svoju etničku i nacionalnu grupu i da traži prevlast svog etnosa nad drugim etnosom (Slatina, 2006).

⁹**Stereotip** je jako pojednostavljena generalizacija o nekoj ljudskoj skupini koja ne uviđa individualne razlike (Grupa autora, 2007).

¹⁰**Diskriminacija** je ponašanje koje može proisteći iz predrasuda, predstavlja negiranje pravde i poštenog odnosa prema nekome na mnogim poljima, uključujući zaposlenje, stanovanje i politička prava (Grupa autora, 2007).

Profesiju nastavnika treba promatrati kao kontinuum koji uključuje inicijalno obrazovanje, ali i dalji profesionalni razvoj (usavršavanje), temeljen na principima cjeloživotnog učenja koje će obuhvatiti formalno i neformalno obrazovanje. S obzirom na to da se sticanje profesionalnih kompetencija smatra osnovnom pretpostavkom razvoja nastavnika tijekom svih faza njihove profesionalne karijere, razvijanje interkulturalne kompetencije važna je sastavnica profesionalnog razvoja i cjeloživotnog obrazovanja nastavnika. Stoga složeni sistem profesionalnog razvoja nastavnika neizostavno treba sagledati u savremenom multikulturalnom svijetu u kome interkulturalni odgoj i obrazovanje zauzima značajno mjesto. U tom bi kontekstu modeli cjeloživotnog obrazovanja nastavnika prilagođeni potrebama i zahtjevima savremenog društva i usmjereni na razvoj interkulturalne kompetencije, nužno trebali uticati na oblikovanje obrazovne politike koja će omogućiti dosljednu primjenu interkulturalnih načela u neposrednoj odgojno-obrazovnoj praksi (Bedeković, Zrlić, 2014).

Na osnovu svega navedenog, može se doći do zaključka da će nastava u kojoj interkulturalni nastavnik ima vodeću ulogu itekako uticati na svakog učenika iz razloga što omogućava i lično i kulturno sazrijevanje koje se odražava u situacijama u kojima svako od njih može upoređivati svoju kulturu sa kulturom drugih naroda. Već je rečeno da je neophodna škola u kojoj će vladati atmosfera prijateljstva, saradnje, poštovanja i empatije kako bi se ostvarila interkulturalnost ali su isto tako neophodni i nastavnici koji trebaju težiti razvijanju interkulturalne kompetencije putem kontinuiranih stručnih usavršavanja, produbljujući svoja znanja i postajući medijatori¹¹ među ljudima i različitim kulturama.

---

¹¹*Medijator* je osoba koja je obučena da vodi proces medijacije, pomno sluša i omogućuje korisnu razmjenu informacija, pomaže u razvoju mogućih rješenja, nalazi izlaz iz bezizlaznih situacija, pregovara za dogovor koji mogu prihvatiti obje strane i koji zadovoljava najvažnije interese obje strana (Isić, 2010).

VIII. METODOLOŠKI DIO RADA

Predmet

Razvoj interkulturalnih kompetencija je osjetljiv, cjeloživotni proces. Značajnu ulogu u tom procesu imaju dječji vrtići, škole i fakulteti koji odgajaju i obrazuju buduće odgojitelje i učitelje koji se smatraju glavnim promicateljima, pokretačima i medijatorima u stjecanju interkulturalnih sadržaja i vrijednosti. Učenik je ličnost koja u didaktičkoj organizaciji vaspitno-obrazovnog rada usvaja i osvaja znanja, umijeća, navike, razvija svoje stvaralačke i druge sposobnosti, afirmiše i potvrđuje svoju ličnost. On je neposredni činilac nastave, jer nema nastave bez onih kojima je ona namjenjena (Muminović, 2013). Nastavnik je u odgojno-obrazovnom procesu profesionalni vaspitač, stručnjak koji određenim sadržajima, metodama, tehnikama i sredstvima pomaže učenicima da dosegnu društveno poželjne, objektivno moguće rezultate u domenu znanja, stvaralačkih sposobnosti i ukupne zrelosti za samoupravni život i rad u društvu (Muminović, 2013). Uloga odgojno-obrazovnih ustanova na svim razinama jest osvijestiti razlike i uvažavati te razlike te učiti djecu, učenike, roditelje i mlade toleranciji i životu u višekulturnom društvu. Kako bi se to postiglo, nastavni sadržaji, planovi i programi kao trajniji dokumenti kojima se određuje, konkretizuje sadržinski okvir nastavnih predmeta moraju biti što bogatiji, učinkovitiji, kvalitetniji, prožeti interkulturalnim komponentama (Muminović, 2013). Interkulturalno kompetentna osoba je ona koja je sposobnim “vidjeti” odnos između različitih kultura, koja ima sposobnost medijacije, interpretacije, kritičkog i analitičkog razumijevanja svoje i tuđe kulture. Sposobnosti da se prepoznaju i koriste kulturne razlike kao jedan od resursa za učenje (Piršl i sur, 2016). Polazna pretpostavka je da ljudi mogu više da nauče jedni od drugih onda kada se međusobno dosta razlikuju. U tome u mnogome pomaže interkulturalno obrazovanje učenika u školama kao obrazovanje koje uvažava i podržava različitost u svim oblastima ljudskog života. Interkulturalno obrazovanje učenike/ce čini osjetljivim na ideju da su ljudi prirodno razvili različite načine života, običaje i pogled na svijet i da ta raznolikost ljudskog života sve nas obogaćuje. Istovremeno, riječ je o obrazovanju koje promoviše ravnopravnost i ljudska prava, obezbjeđuje jednake mogućnosti, suprosvjetljuje se nepravdi i diskriminaciji i zalaže za vrijednosti na kojima se izgrađuje ravnopravnost. Promicanje interkulturalnosti i multikulturalnosti u odgojno-obrazovnom procesu ima ogroman značaj za učenike. Koliko su interkulturalni sadržaji zastupljeni u nastavnim planovima i programima škola i da li i na koji način ih nastavnici provode u praksi predmet je ovog istraživanja.

Cilj

Cilj ovog rada jeste analizirati trenutne nastavne planove i programe osnovnih škola u Kantonu Sarajevo i propitati mišljenja nastavnika o zastupljenosti i praktičnoj primjeni interkulturalnih elemenata u sadržajima nastavnih predmeta društvenih nauka.

Značaj istraživanja

Društveni značaj

Savremeni svijet je prožet pluralizmom kultura i kao takav zahtijeva razumijevanje, svjesnost i toleranciju na međusobne razlike, te poštovanje vrijednosti drugih kultura. Međutim, samo postojanje različitosti nije dovoljno za unapređenje odnosa i napredak društva u cjelini, stoga je potrebno društvo osvijestiti o kulturalnom dijalogu i toleranciji naspram drugih kultura. Ovim radom se ukazalo na značaj interkulturalnog odgoja i obrazovanja putem kojeg se učenici podučavaju uvažavanju i podržavanju različitosti u svim oblastima ljudskog života. Također, ukazalo se i na značaj i primjenu interkulturalnih elemenata poput etike, poštovanja, empatije, nenasilne komunikacije itd., u različitim nastavnim sadržajima kako bi se djeca osposobljavala da “žive zajedno” odnosno da budu “građani svijeta” (eng. Global citizenship). Da bi se postigla razina svjesnosti o drugim kulturama ovi elementi bi trebali biti integrirani u primarni odgojno-obrazovni proces.

Naučni značaj

Naučni značaj se ogleda u izboru problema koji je u današnjici jako aktuelan i od velike društvene i praktične značajnosti. Ovim radom su se prikupile i klasificirale činjenice u oblasti interkulturalnog odgoja i obrazovanja. Istraživanjem se mogu postaći budući čitaoci za određene promjene u postojećim zbivanjima osnovne škole (prakse), te kao motivacija za dalja istraživanja na ovom planu.

Praktični značaj

Praktični značaj ovog rada ogledao se u isticanju značaja uloge, prvenstveno, škole kao odgojno-obrazovne institucije u odgoju i obrazovanju interkulturalno osviještenog društva.

Škola kao mjesto koje pruža odgoj obrazovanje cjelokupne društvene zajednice, trebala bi omogućiti stjecanje interkulturalnih kompetencija i navika kako bi društvo moglo napredovati u toj značajnoj dimenziji unapređenja i globalizacije. Također, ukazalo se na ulogu nastavnika kao glavnog implementatora i realizatora interkulturalnog odgoja i obrazovanja. Njegova uloga u tom procesu je višeznačna i podrazumijeva upotrebu primjerenih oblika nastave koji će učenicima omogućiti klimu međusobnog razumijevanja, interkulturalne osjetljivosti, ravnopravne interakcije i saradničkog učenja. Razvojem interkulturalne kompetencije učenici se osposobljavaju za aktivno sudjelovanje u globalnom društvu.

Zadaci

1. Istražiti i analizirati ključne dokumente iz oblasti interkulturalnog odgoja s namjerom tumačenja interkulturalnih elemenata u sadržajima nastavnih predmeta društvenih nauka.
2. Utvrditi zastupljenost interkulturalnih elemenata u propisanim nastavnim planovima i programima osnovnih škola Kantona Sarajevo.
3. Ispitati mišljenja nastavnika o zastupljenosti i praktičnoj primjeni interkulturalnih elemenata u sadržajima nastavnih predmeta društvenih nauka.
4. Ispitati da li nastavnici imaju slobodu i podršku za efikasno obrađivanje interkulturalnih tema u sadržajima nastavnih predmeta društvenih nauka.

Hipoteze

H1: Interkulturalne teme nisu zastupljene u postojećim propisanim nastavnim planovima i programima društvenih predmeta u osnovnim školama Kantona Sarajevo.

H2: Nastavnici pokazuju spremnost, znanje i vještine za sprovođenje interkulturalnih tema unutar svojih učionica.

H3: Nastavnici nemaju slobodu i podršku za efikasno obrađivanje interkulturalnih tema.

Metode

U radu smo se koristili sljedećim metodama:

1. Metoda analize sadržaja,
2. Deskriptivna metoda,
3. Servej metoda.

Metoda analize sadržaja- koristi se za prikupljanje podataka iz knjiga, časopisa, novina, interneta itd. (Vujević, 2016). Ovom metodom smo u istraživanju analizirali literaturu iz oblasti interkulturalnog odgoja i obrazovanja.

Deskriptivna metoda- prema Mužiću (1999) predstavlja skup znanstveno-istraživačkih postupaka s kojima se opisuju pojave u odgoju i obrazovanju. U svrhu ovog rada, opisivali smo interkulturalne komponente, njihovu zastupljenost u sadržajima predmeta društvenih nauka, te mišljenja nastavnika o njihovoj primjeni i spovođenju.

Servej metoda (Survey method)- koristi se za ispitivanje stavova, vjerovanja, mišljenja (Cohen i sur., 2007). Za potrebe ovog rada, servej metoda smo koristili da bi se ispitala mišljenja nastavnika o zastupljenosti i praktičnoj primjeni interkulturalnih elemenata te da li imaju slobodu i podršku za njihovo efikasno obrađivanje u sadržajima nastavnih predmeta društvenih nauka.

Tehnike

U radu smo se koristili sljedećim tehnikama:

1. Intervjuranje,
2. Rad na dokumentaciji.

Intervjuranjem kao tehnikom u istraživanju koja služi planskom izazivanju verbalnih manifestacija ličnosti s kojom razgovaramo (Mužić, 1977). U ovom istraživanju tehnikom

intervjuiranja dobili smo podatke o stavovima nastavnika o primjeni i načinu sprovođenja interkulturalnih sadržaja u pojedinim predmetima društvenih nauka.

Rad na dokumentaciji- skup sačuvanih podataka koji su vezi sa problemima odgoja. Riječ je o dokumentima koje su ranije izradile druge osobe, a istraživač iz njih izvlači zaključke (zakoni, nastavni planovi i programi itd) (Mužić, 1968). Ovom tehnikom smo u istraživanju analizirali trenutne nastavne planove i programe u osnovnim školama kako bi se utvrdila zastupljenost interkulturalnih elemenata u sadržajima predmeta društvenih nauka.

Instrumenti

U radu smo se koristili sljedećim instrumentima:

1. Protokol (zapisnik) intervjua,
2. Matrica za analizu.

Protokol (zapisnik) intervjua je instrument intervjuiranja. Njime su se u istraživanju postavljala pitanja ispitanicima na koja su odgovarali usmenim putem, a protokol je zapravo bio rezultat tog intervjua, tj. izvor podataka koje smo dobili intervjuom i koji postaju predmet daljnje obrade (Mužić, 1977).

Matrica za analizu- jeste evidenciona tabela koja se sastojala od pet kategorija podataka: nastavni predmet (Historija/Povijest i Geografija/Zemljopis), razred, tematska cjelina, nastavna jedinica i interkulturalni elementi (etika, poštovanje, empatija, odgovornost, duhovnost, učiti živjeti zajedno, nenasilna komunikacija) za analiziranje korištene dokumentacije (NPP).

Primjer matrice za analizu:

Nastavni predmet:			Interkulturalni elementi						
Razred	Tematska cjelina	Nastavna jedinica	Etika	Poštovanje	Empatija	Odgovornost	Duhovnost	Učiti živjeti zajedno	Nenasilna komunikacija

Uzorak

Uzorak je skup jedinica populacije na kojim je provedeno istraživanje. Populacija ili osnovni skup su svi članovi neke skupine s određenim obilježjem koje mjerimo, odnosno skupina osoba, predmeta ili pojedinosti iz koje se izdvajaju uzorci radi mjerenja (Verčić i sur, 2014).

Uzorak u ovom istraživanju su bili:

1. nastavni planovi i programi nastavnih predmeta društvenih nauka (Historija/Povijest i Geografija/Zemljopis) u osnovnim školama Kantona Sarajevo
2. nastavnici predmeta društvenih nauka u osnovnim školama Kantona Sarajevo (14 nastavnika Historije/Povijest i 12 nastavnika Geografije/Zemljopis).

Na zvaničnom web portalu osnovnih i srednjih škola, dostupne su informacije o 44 osnovne škole Kantona Sarajevo. Na osnovu tih informacija, u 44 osnovne škole Kantona Sarajevo, u radnom odnosu tj. trenutno je zaposleno 106 nastavnika koji predaju nastavne predmete Historiju/Povijest i Geografiju/Zemljopis. Uzorak ovog istraživanja jeste 26 nastavnika (14 nastavnika Historije/Povijest i 12 nastavnika Geografije/Zemljopis). Uzorak je odabran na način da je od ukupne populacije nastavnika (106 nastavnika) koji predaju ova dva nastavna predmeta u osnovnim školama Kantona Sarajevo, uzeto 25% za potrebe istraživanja. Uzorak se smatra reprezentativnim (Cohen, 2007).

IX. Interpretacija rezultata istraživanja

1. Analiza trenutnih nastavnih planova i programa nastavnih predmeta Historija/Povijest i Geografija/Zemljopis

Nakon što smo istražili i analizirali ključne dokumente iz oblasti interkulturalnog odgoja, te na osnovu tih činjenica postavili hipoteze istraživanja, te iste hipoteze je valjalo provjeriti i to na sljedeći način:

1. Analizom trenutnih nastavnih planova i programa nastavnih predmeta Historija/Povijest i Geografija/Zemljopis, te utvrđivanjem zastupljenosti interkulturalnih elemenata u istim koristeći se matricom za analizu.
2. Tehnikom intervjuiranja propitati mišljenja nastavnika koji predaju nastavne predmete Historija/Povijest i Geografija/Zemljopis o zastupljenosti i praktičnoj primjeni interkulturalnih elemenata, te da li imaju slobodu i podršku za efikasno obrađivanje interkulturalnih tema unutar nastavnih predmeta koje predaju.

Za prvi dio istraživanja korištena je matrica za analizu nastavnih planova i programa za svaki pojedinačni predmet, stoga smo imali matricu za analizu nastavnog plana i programa nastavnog predmeta Historija/Povijest (Prilog broj 1) i nastavnog predmeta Geografija/Zemljopis (Prilog broj 2). Matrica za analizu se sastojala od pet kategorija podataka koji su se analizirali, a to su: razred, tematska cjelina, ishodi učenja, nastavna jedinica i interkulturalni elementi (etika, poštovanje, empatija, odgovornost, duhovnost, učiti živjeti zajedno i nenasilna komunikacija). Analiza se vršila tako što su se na osnovu ishoda učenja svake nastavne jedinice određenog razreda i nastavnog predmeta donosili zaključci o potencijalnom promicanju jednog ili više interkulturalnih elemenata ili pak nijednog. U kolonama određenih nastavnih jedinica su se obilježavala znakom "x" polja interkulturalnih elemenata za koje su se smatrala da se mogu promicati kroz sadržaj, odnosno nastavnu jedinicu. U ovom istraživačkom dijelu koristile su se i procentualne vrijednosti radi što jasnijeg i preglednijeg predstavljanja i razumijevanja rezultata. U nastavku slijede ključni rezultati analize nastavnog plana i programa nastavnih predmeta Historija/Povijest i Geografija/Zemljopis.

2. Analiza nastavnog plana i programa nastavnog predmeta Historija/Povijest

Prema sadržaju nastavnog plana i programa za nastavni predmet Historija/Povijest propisanog od strane Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo za školsku 2018/2019. godinu, jedno od temeljnih obilježja svakog društva bi trebalo biti i jeste svijest o historiji. Kroz učenje o vlastitoj zajednici i drugim kulturama i društvima, učenici bi trebali razviti razumijevanje sila i procesa koji oblikuju njihov lični i kolektivni identitet. Kao glavni cilj učenja postavlja se potreba da učenici razumiju prošlost i sadašnjost, te da znanjem o njima, istovremeno postanu aktivni učesnici svijeta poštovajući druge pojave, osobine i stavove kroz kritičko i analitičko razmišljanje. Kritičko i analitičko razmišljanje su jedni od elemenata interkulturalnog odgoja i obrazovanja, a da li su oni i ostali elementi i u kojoj mjeri zaista zastupljeni u nastavnom planu i programu Historije/Povijesti, predstaviti ćemo u nastavku teksta.

Nastavni predmet Historija/Povijest je predmet koji se izučava u četiri školska razreda tj, u šestom (VI), sedmom (VII), osmom (VIII) i devetom (IX) razredu devetogodišnje osnovne škole. U sva četiri razreda ukupan broj nastavnih jedinica jeste 113.

U šestom (VI) razredu ukupno je 19 nastavnih jedinica. Od tog broja samo tri nastavne jedinice imaju jedan ili više interkulturalnih elemenata koji se mogu promicati kroz sadržaj tih jedinica, dok njih 16 ne sadrži niti jedan od ovih elemenata. Iz nastavnih jedinica “Život u neolitu”, “Život u metalnom dobu” te “Život i kultura starih Rimljana” učenici imaju priliku saznati i naučiti da je postajao narod i prije njihovog rođenja, drugačijeg izgleda, drugačijeg ponašanja, drugačijeg načina življenja, te na taj način razvijati poštovanje prema prošlom dobu, narodu iz tog vremena ali isto tako naučiti cijeniti sadašnjost i budućnost i sve ono što sa tim vremenima dolazi. Učenici će kroz ove nastavne jedinice razvijati i empatiju i znati staviti se u poziciju u kojoj se do tada nisu nalazili, iskusiti nešto novo, naučiti da su različitosti bile i bit će prisutne tokom cijelog života, te ih tako treba razumijevati i poštovati.

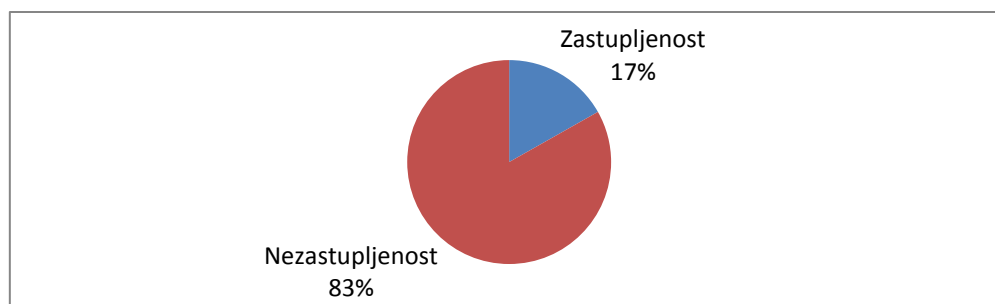
U sedmom (VII) razredu ukupno je 32 nastavne jedinice. Od tog broja samo osam nastavnih jedinica imaju jedan ili više interkulturalnih elemenata koji se mogu promicati kroz sadržaj tih jedinica, dok njih 24 ne sadrži niti jedan od ovih elemenata. Kroz nastavne jedinice poput: “Hrišćanstvo”, “Arabljeni i Islam”, “Vjerske prilike u srednjovjekovnoj Bosni”, “Život u gradu i selu” itd, učenici se upoznaju i uče o postojanju novih kultura, vjera i nacija. Učenici uče o drugačijim oblicima ponašanja, običajima u okviru određene kulture, društvenim

odnosima, njihovim svakodnevnim aktivnostima i životu. Također, vrlo važan element koji se može promicati kroz ove nastavne jedinice i njihov sadržaj jeste “učiti živjeti zajedno”. U jednom odjeljenju često se dešava sklop različitih kultura na jednom mjestu i stoga je vrlo važno učenike naučiti da razviju poželjne oblike ponašanja, te izgrade odnos koji je zasnovan na međusobnom poštovanju, empatiji i nenasilnoj komunikaciji.

U osmom (VIII) razredu ukupno je 30 nastavnih jedinica. Od tog broja samo dvije nastavne jedinice imaju jedan ili više interkulturalnih elemenata koji se mogu promicati kroz nastavni sadržaj tih jedinica, dok njih 28 ne sadrži niti jedan od ovih elemenata. “Humanizam i renesansa” i “Nacija i nacionalna svijest Evrope” kao nastavne jedinice kroz ishode učenja daju naznake o potencijalnom promicanju interkulturalnih elemenata poput etike i poštovanja.

U devetom (IX) razredu ukupno je 32 nastavne jedinice. Od tog broja samo šest nastavnih jedinica imaju jedan ili više interkulturalnih elemenata koji se mogu promicati kroz nastavni sadržaj tih jedinica, dok njih 26 ne sadrži niti jedan od ovih elemenata. Nastavne jedinice kao što su: “Kraj i posljedice rata”, “Uzroci, povod i tok rata”, “Holokaust”, “Etničko čišćenje, ratni zločini i zločini protiv čovječnosti počinjeni u BiH 1992 -1995.g”, “Genocid u Srebrenici” itd. same po sebi, ukazuju na negativne strane događanja u svijetu, ali na neki način i priliku da se prikažu djeci na način da se nijedan takav događaj u budućnosti ne ponovi, a što može zavisiti i od njih, potencirajući nenasilnu komunikaciju te razvijanje poželjnih oblika ponašanja, osjećaja empatije, uzajamnog poštovanja i razumijevanja.

Zaključno, od ukupno 113 nastavnih jedinica iz sva četiri školska razreda (VI, VII, VIII I IX), njih 19 ili 17% (nastavnih jedinica) ima jedan ili više interkulturalnih elemenata za koje se pretpostavlja da se mogu potencijalno promicati kroz nastavni sadržaj, dok njih 94 ili 83% (nastavne jedinice) ne sadrže niti jedan interkulturalni element (Slika broj 1).

Slika broj 1: Zastupljenost interkulturalnih elemenata u nastavnim jedinicama nastavnog predmeta Historija/Povijest

Na osnovu ovih podataka, prva hipoteza ovog istraživanja je provjerena, a to je da interkulturalni elementi nisu dovoljno zastupljeni u nastavnom planu i programu nastavnog predmeta Historija/Povijest.

3. Analiza nastavnog plana i programa nastavnog predmeta Geografija/Zemljopis

“Geografija je nauka koja se bavi izučavanjem prirodnogeografskih i društvenogeografskih odlika geografskog prostora i traži uzajamni odnos između njih čime obezbjeđuje formiranje, razumijevanje i stvaranje jasne i cjelovite slike svijeta” navodi se sadržaju nastavnog plana i programa nastavnog predmeta Geografija/Zemljopis propisanog od strane Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade kantona Sarajevo za školsku 2018/2019. godinu. Osnovni cilj nastavnog predmeta Geografija/Zemljopis jeste da učenici kroz nastavne sadržaje upoznaju geografska obilježja savremenog svijeta, uoče potrebu saradnje i međusobne solidarnosti, te na koncu što više upoznaju i zavole svoju domovinu i poštuju sve ostale. Za ovako definisan cilj, moglo bi se reći da postoji mogućnost promicanja interkulturalizma i interkulturalnih elemenata kroz nastavne jedinice i sadržaje ali isto to bi se trebalo ipak i provjeriti. Naime, nastavni predmet Geografija/Zemljopis je također predmet kao i Historija/Povijest koji se izučava u četiri školska razreda tj. u šestom (VI), sedmom (VII), osmom (VIII) i devetom (IX) razredu devetogodišnje osnovne škole. U sva četiri razreda ukupan broj nastavnih jedinica iznosi 92.

U šestom (VI) razredu ukupno je 36 nastavnih jedinica. Od tog broja samo pet nastavnih jedinica imaju jedan ili više interkulturalnih elemenata koji se mogu promicati kroz nastavni sadržaj tih jedinica, a čak njih 31 ne sadrži niti jedan od ovih elemenata. U nastavnim jedinicama poput: “Definicija, pojam i značaj geografije”, “Značaj Svjetskog okeana”, “Struktura stanovništva na Zemlji”, “Migracije”, “Naselja i tipovi naselja” nastavnici na određeni način mogu promicati interkulturalne elemente kao što su odgovornost, poštovanje, etika i empatija. Odgovornost u smislu da učenike treba naučiti da se odgovorno ponašaju prema svim kulturnim i prirodnim dobrima, da znaju da cijene bogatstvo prirode, voda, zemljišta i sl. Na osnovu saznanja o stanovništvu i demografskim karakteristikama učenici uče o novim kulturama, njihovom životu i običajima, ali nekad i nezgodama koje ih mogu zadesiti, poput migracija, masovnih iseljavanja i doseljavanja, a za to svakako učenike treba pripremiti, razvijajući kod njih empatiju, razumijevanje i poštovanje.

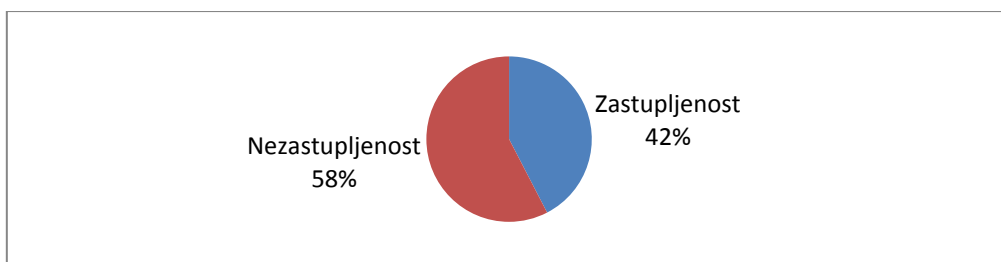

U sedmom (VII) razredu ukupno je 30 nastavnih jedinica. Od tog broja čak 21 nastavna jedinica ima jedan ili više interkulturalnih elemenata koji se mogu promicati kroz nastavni sadržaj tih jedinica, dok njih devet ne sadrži niti jedan od ovih elemenata. Učenici se u ovom razredu imaju priliku susresti sa brojnim tematskim cjelinama koje su prožete interkulturalnim elementima poput etike, empatije, odgovornosti, učiti živjeti zajedno i nenasilne komunikacije. Najvećim dijelom se upoznaju sa geografskim prikazima država poput: Srbija, Crna Gora, Španija, Italija, Makedonija, Albanija, Rumunija, Turska, Velika Britanija, Danska, Finska, Austrija, Poljska, Slovačka, Mađarska itd, upoznajući se sa njihovom kulturom, običajima, obrascima ponašanja i sl. Gdje god da se nalaze, učenici mogu imati priliku naći se zajedno sa ljudima koji pripadaju nekim od ovih kultura. Primjenjujući interkulturalne elemente u sadržajima tih nastavnih jedinica, nastavnik podučava učenike kako se ophoditi u takvim situacijama, uči ih međusobnom razumijevanju i poštovanju onih koji ne dolaze striktno iz njihove okoline, te ih uči ih da žive zajedno, sarađuju, pomažu jedni drugima, gradeći empatičan i nenasilan odnos među njima.

U osmom razredu (VIII) razredu ukupno je 15 nastavnih jedinica. Od tog broja devet nastavnih jedinica imaju jedan ili više interkulturalnih elemenata koji se mogu promicati kroz nastavni sadržaj tih jedinica, dok njih šest ne sadrži niti jedan od ovih elemenata. I u ovom razredu, neke od nastavnih jedinica su prožete interkulturalnim elementima poput etike, empatije, odgovornosti. Učenici uče kako se trebaju i moraju ponašati prema biljnom i životinjskom svijetu. Šta je to što je nedopustivo i nije u skladu sa etičkim i moralnim načelima. Upoznaju se i uče razumijevati kulture Kine, Azije, Afrike, Amerike itd.

U devetom (IX) razredu ukupno je 11 nastavnih jedinica. Od tog broja, četiri nastavne jedinice imaju jedan ili više interkulturalnih elemenata koji se mogu promicati, dok njih sedam ne sadrži niti jedan od ovih elemenata. Učenici imaju priliku kroz nastavne jedinice i sadržaj koji jeste prožet interkulturalnim elementima, razviti odgovornost, etičnost i empatiju. Učenici se znaju odnositi odgovorno i savjesno prema vodama i rijekama svoje domovine, znaju karakteristike različitih tipova naselja i upoznaju se sa prirodnim i kulturnim baštinama Bosne i Hercegovine.

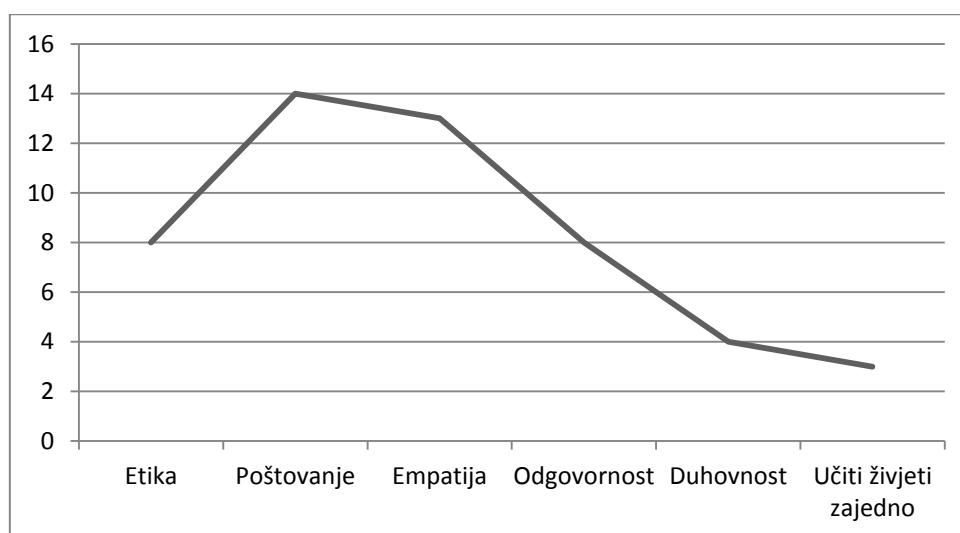
Zaključno, od ukupno 92 nastavne jedinice u sva četiri školska razreda nastavnog predmeta Geografija/Zemljopis, njih 39 ili 43% (nastavnih jedinica) imaju jedan ili više interkulturalnih elemenata u svojim sadržajima, dok njih čak 53 ili 58% (nastavnih jedinica) ne sadrži niti jedan interkulturalni element (Slika broj 2).

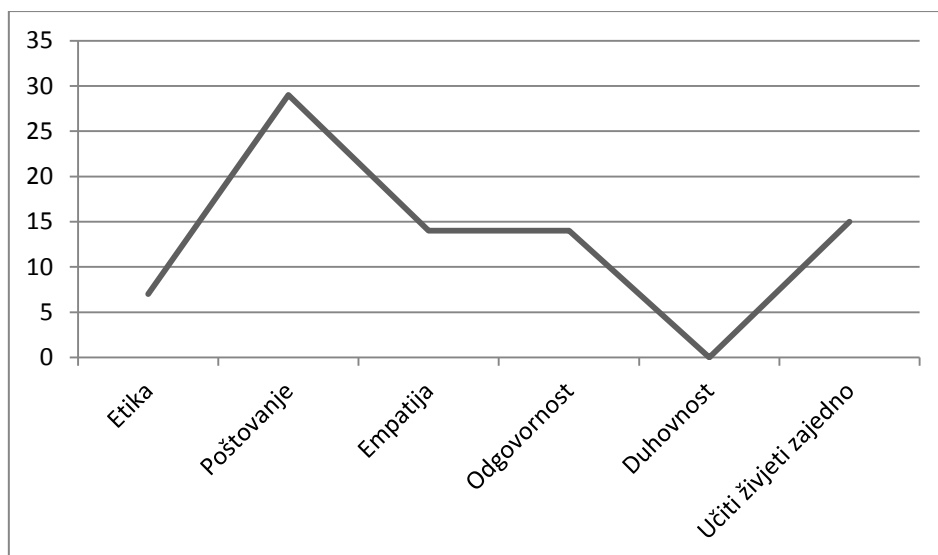
Slika broj 2: Zastupljenost interkulturalnih elemenata u nastavnim jedinicama nastavnog predmeta Geografija/Zemljopis

Ovim podacima, provjerena je prva hipoteza istraživanja, stoga dolazimo do konstatacije da interkulturalni elementi nisu zastupljeni u nastavnom planu i programu nastavnog predmeta Geografija/Zemljopis.

Također, određeno je i koliko je koji interkulturalni element zastupljen na nivou svakog razreda u oba nastavna predmeta, te koji je najzastupljeniji u sva četiri razreda na opštem nivou oba nastavna predmeta. Rezultate na nivou svakog pojedinog razreda u oba nastavna predmeta možete pogledati u Prilogu broj 4, dok je na opštem nivou, u nastavnom predmetu Historija/Povijest najzastupljeniji interkulturalni element “Poštovanje”, a najmanje “Učiti živjeti zajedno” (Slika broj 3). U nastavnom predmetu Geografija/Zemljopis najzastupljeniji interkulturalni elemenat je takođe “poštovanje”, a najmanje “duhovnost”. (Slika broj 4). Ovi podaci su od velike značajnosti za daljnu obradu i analizu.

Slika broj 3: Zastupljenost interkulturalnih elemenata u sva četiri razreda nastavnog predmeta Historija/Povijest

Slika broj 4: Zastupljenost interkulturalnih elemenata u sva četiri razreda nastavnog predmeta Geografija/Zemljopis

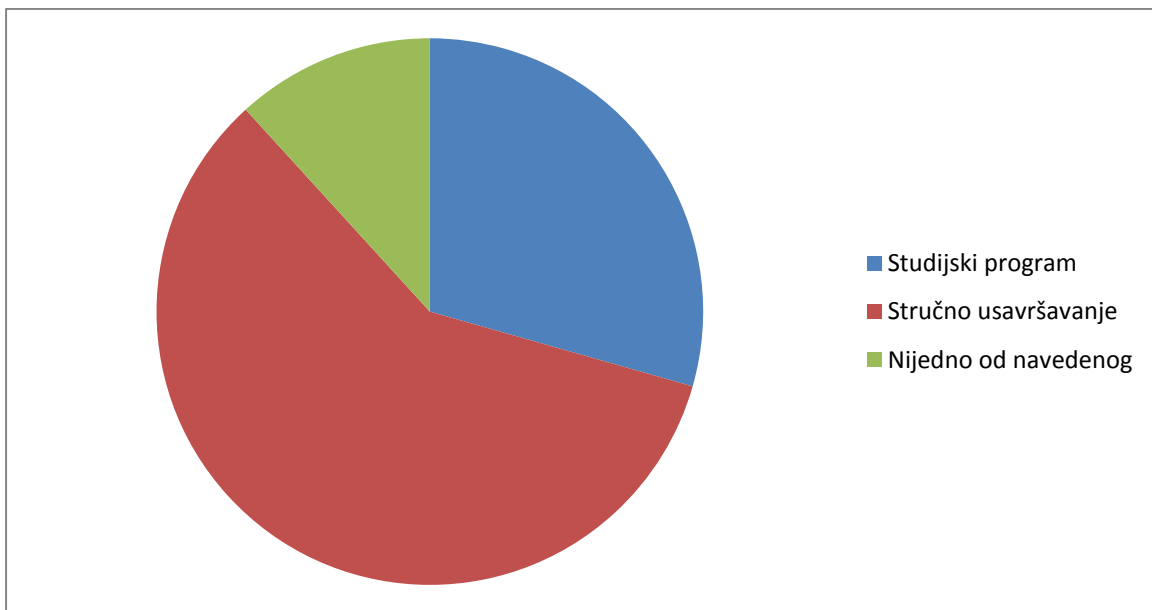
4. Analiza odgovora nastavnika koji predaju nastavni predmet Historija/Povijest

Drugi dio istraživačkog dijela odnosio se na propitivanje mišljenja nastavnika koji predaju nastavni predmet Historija/Povijest u osnovnim školama Kantona Sarajevo o zastupljenosti i praktičnoj primjeni interkulturalnih elemenata i o tome da li imaju dovoljno slobode i podrške za efikasno obrađivanje interkulturalnih tema unutar nastavnih predmeta koje predaju, koristeći se pritom tehnikom intervjuiranja. Ukupno 14 nastavnika koji predaju Historiju/Povijest je uzelo učešće, te su imali priliku odgovarati na 10 pitanja otvorenog i poluotvorenog tipa (Prilog broj 4). U nastavku slijedi analiza odgovora nastavnika i predstavljanje rezultata.

Raznovrsne su percepcije nastavnika o pojmu “interkulturalni odgoj”. Živimo u Bosni i Hercegovini, u Sarajevu, gdje pojam interkulturalni odgoj itekako ima svoju svrhu i cilj. Interkulturalni odgoj predstavlja spoj različitih kultura, učenja o drugom i drugačijem, međusobno povezivanje učenika bez obzira na nacionalno i konfesionalno opredeljenje. Takav odgoj pretpostavlja upoznavanje učenika sa različitim kulturama i suzbijanje predrasuda prema drugim kulturnim obrascima. Interkulturalni odgoj treba poticati razvoj znanja o univerzalnim vrijednostima, učenje o drugim kulturama i običajima, te upoređivanje,

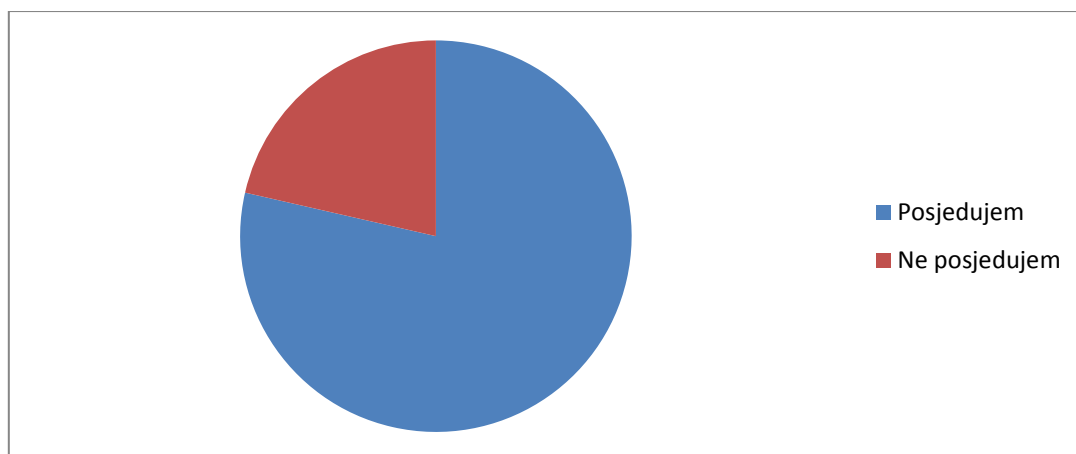
analiziranje u odnosu na svoju kulturu i običaje. Podrazumijeva razvijanje stavova o prihvatanju, tolerisanju i poštovanju različitosti.

Nadalje, nastavnike je pitano jesu li o interkulturalizmu učili u sklopu njihovog studijskog programa ili stručnog usavršavanja. Ukupno deset nastavnika je odgovorilo da su o interkulturalizmu učili u sklopu stručnog usavršavanja, njih pet u sklopu studijskog programa, dok njih dvoje nije učilo o interkulturalizmu ni u sklopu studijskog programa niti stručnog usavršavanja (Slika broj 5)

Slika broj 5: Jeste li o interkulturalizmu učili u sklopu Vašeg studijskog programa ili stručnog usavršavanja?

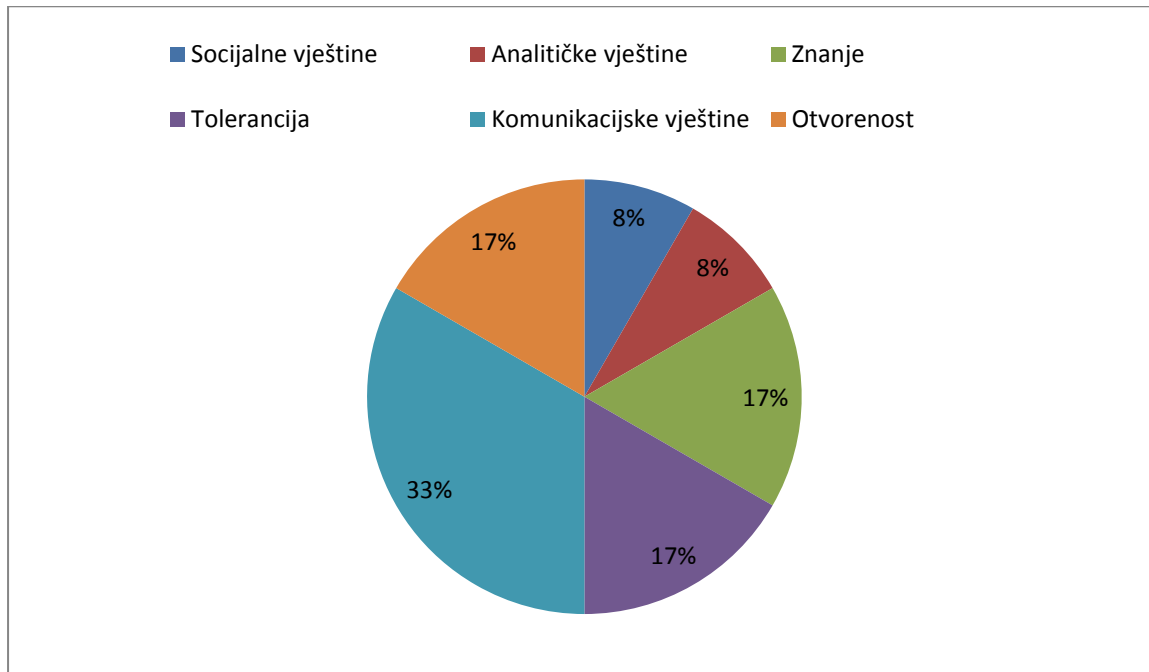
Na pitanje da li smatraju da posjeduju znanje, vještine i sposobnosti za sprovođenje interkulturalizma u okviru nastavnog predmeta koji predaju, njih 11 je odgovorilo da smatraju da posjeduju znanje, vještine i sposobnosti, dok je njih troje odgovorilo da ne posjeduju, u okviru nastavnog predmeta Historija/Povijest (Slika broj 6).

Slika broj 6: Smatrate li da posjedujete znanje, vještine i sposobnosti za sprovođenje interkulturalizma u okviru nastavnog predmeta koji predajete?

U četvrtom pitanju, nastavnici su imali priliku odgovoriti koje su to vještine koje po njihovom mišljenju oni moraju imati razvijene za učinkovitiji (interkulturalni) odgojno-obrazovni proces. Izdvojile su se brojne vještine poput: socijalne, analitičke, emocionalne, znanje, tolerancija, komunikacijske vještine, otvorenost, prilagodljivost, kritičko mišljenje, aktivno slušanje, vještine interpretiranja, medijacija, timski rad. Od svih ovih vještina nastavnici su najveću prednost dali komunikacijskim vještinama (33%), nakon njih su to znanje (17%), otvorenost (17%), tolerancija (17%), socijalne vještine (8%) itd (Slika broj 7). Međutim, u literaturi se kao najvažnije navode sljedeće interkulturalne vještine. Na prvom mjestu su to stavovi. Za osobu koju odlikuje radoznalost, otvorenost, vjerovanje, odsutnost predrasuda u kontaktu s drugim se kaže da posjeduju interkulturalne stavove. Druga vještina jeste znanje koje se odnosi na poznavanje društva i njegove kulture (jezika, tradicije, običaja, vrijednosti). Treće, vještine interpretiranja koje uključuju sposobnost interpretiranja značenja neke ideje, načela, podataka, druge kulture i uspoređivanje istih s vlastitom kulturom. I četvrte, vještine otkrivanja i interakcije koje se ogledaju u sposobnosti usvajanja novih znanja o drugim kulturama te efikasno djelovanje unutar njih (Hrvatić, Piršl, 2005). Zanimljivo je da nastavnici neke od ovih vještina uopšte nisu navodili kao interkulturalne vještine koje moraju biti razvijene za učinkovitiji odgojno-obrazovni proces. U tom smislu se može otvoriti i pitanje koliko su nastavnici zaista upoznati sa ovim vještinama i koliko se njima služe u nastavnom procesu. Međutim, ne smijemo zanemariti činjenicu da vještine koje su i nastavnici navodili kao odgovore mogu podjednako biti važne za efikasno sprovođenje interkulturalizma u nastavi. Najviše birane komunikacijske vještine zaista imaju veliku ulogu jer ne komuniciramo samo i isključivo riječima, već i gestama, držanjem tijela, mimikom,

pogledom, fizičkim izgledom, tempom i tonom govora i slično. Da bi nastavnici ostvarili komunikaciju sa svojim učenicima najprije moraju posjedovati široko znanje i određene stavove koje se trebaju na prikladan način interpretirati učenicima. Učenici se tako podučavaju otvorenosti prema drugim i drugačijim, empatiji, toleranciji i timskom, saradničkom radu. Na osnovu toga možemo doći do zaključka da postoji povezanost vještina koji su nastavnici navodili i relevantnih interkulturalnih vještina iako nisu striktno nabrojane u rezultatima istraživanja od strane nastavnika.

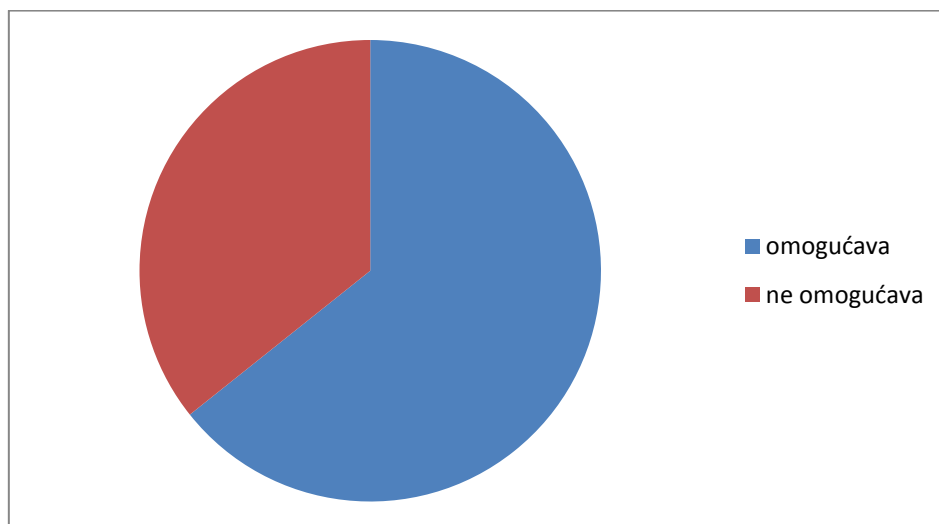
Slika broj 7: Koje su to vještine koje, po Vašem mišljenju, svaki nastavnik mora imati razvijene za učinkovitiji (interkulturalni) odgojno-obrazovni proces?

Peto pitanje u intervjuu se ticalo uloge nastavnika u implementaciji interkulturalnog odgoja i obrazovanja. Nastavnici pokazuju svjesnost odgovornosti i uloge nastavnika kao glavnih implementatora u tom procesu. Neki od njih smatraju da je ta uloga jako zahtjevna i teška pogotovo u odgoju i obrazovanju na području Bosne i Hercegovine gdje se stalno isprepliću brojne različite kulture. Napominju da nastavnici u tom području trebaju imati jako dobro predznanje o interkulturalizmu na ovim prostorima i to iz ranije prošlosti. Jedan nastavnik navodi da uloga nastavnika nije ključna u implementaciji iz razloga što primarni odgoj polazi od kuće ali često i od medija, u smislu da djeca prvo trebaju o interkulturalizmu dobiti podlogu još u najranijoj dobi i to od strane svojih roditelja koji će ih tome podučiti, da bi nastavnici mogli taj odgoj i nastaviti u pozitivnom smjeru. S druge strane, nekoliko nastavnika navodi da je uloga presudna ukoliko se želi postići uspjeh u odgojno-obrazovnom procesu.

Posebno ističu ulogu moderatora i voditelja kroz analitičke procese, vlastitim primjerom nastavnik treba raditi na promicanju interkulturalnog odgoja. Sam nastavnik mora također imati razvijenu osjetljivost i interkulturalne vještine, da bi ih mogao nadalje prenositi na učenike. Također, treba usmjeravati učenike da kritički promišljaju kako kulturu svog tako i drugih naroda i potiče pozitivne primjere u odnosima različitih etničkih skupina.

U šestom pitanju, nastavnike se pitalo da li i na koji način oni promiču interkulturalnost u programskim sadržajima Historije/Povijesti. Svi nastavnici koji su bili obuhvaćeni istraživanjem iz ovog nastavnog predmeta su odgovorili potvrdno, tj. da promiču interkulturalnost kroz programske sadržaje, obično kroz razne radionice, vježbe, razgovor, vjerske predstave i slično ističući pritom bogatstvo različitosti, postojanje drugih i drugačijih, te međusobno poštovanje i razumijevanje.

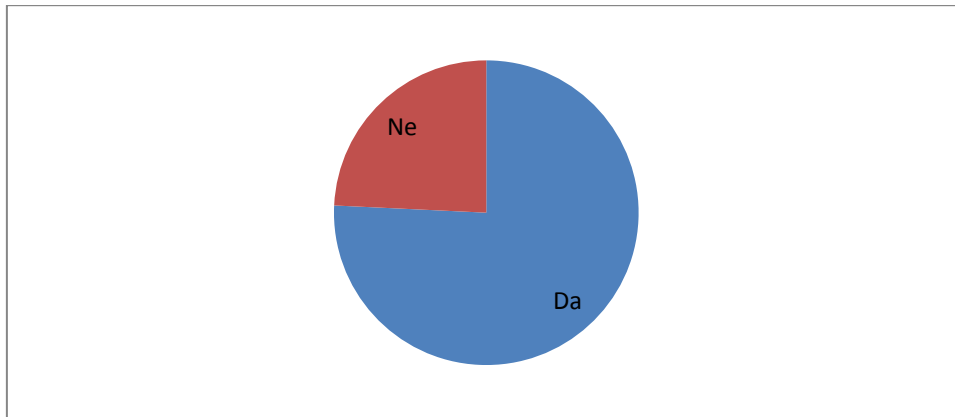
Koliko nastavni plan i program omogućava promicanje interkulturalizma kroz programske sadržaje je bilo naredno pitanje. Devet nastavnika je odgovorilo da nastavni plan i program omogućava promicanje interkulturalizma, dok je njih pet odgovorilo da nastavni plan i program ne omogućava promicanje interkulturalizma kroz programske sadržaje (Slika broj 8).

Slika broj 8: Koliko nastavni plan i program omogućava promicanje interkulturalizma kroz programske sadržaje?

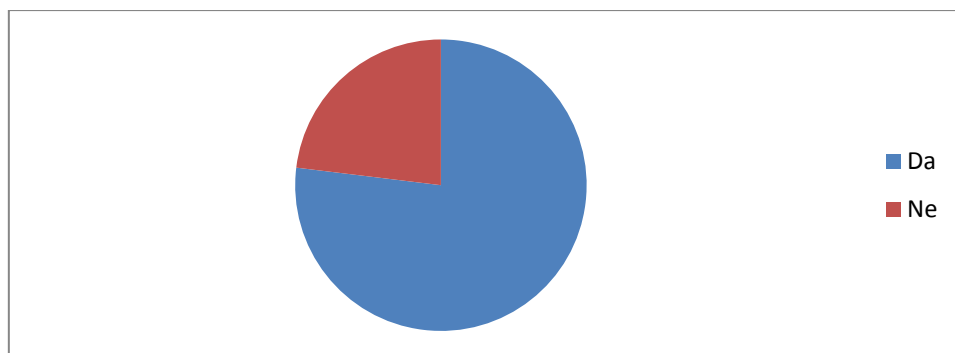
Deset nastavnika je odgovorilo da smatraju da imaju slobodu i podršku za efikasno obrađivanje interkulturalnih tema u programskim sadržajima nastavnog predmeta

Historija/Povijest, dok njih pet smatra da nemaju podršku i slobodu. Ovo pitanje je ujedno bilo i osmo pitanje koje je postavljeno u intervju sa nastavnicima (Slika broj 9).

Slika broj 9: Smatrate li da imate slobodu i podršku za efikasno obrađivanje interkulturalnih tema u programskim sadržajima predmeta koji predajete?

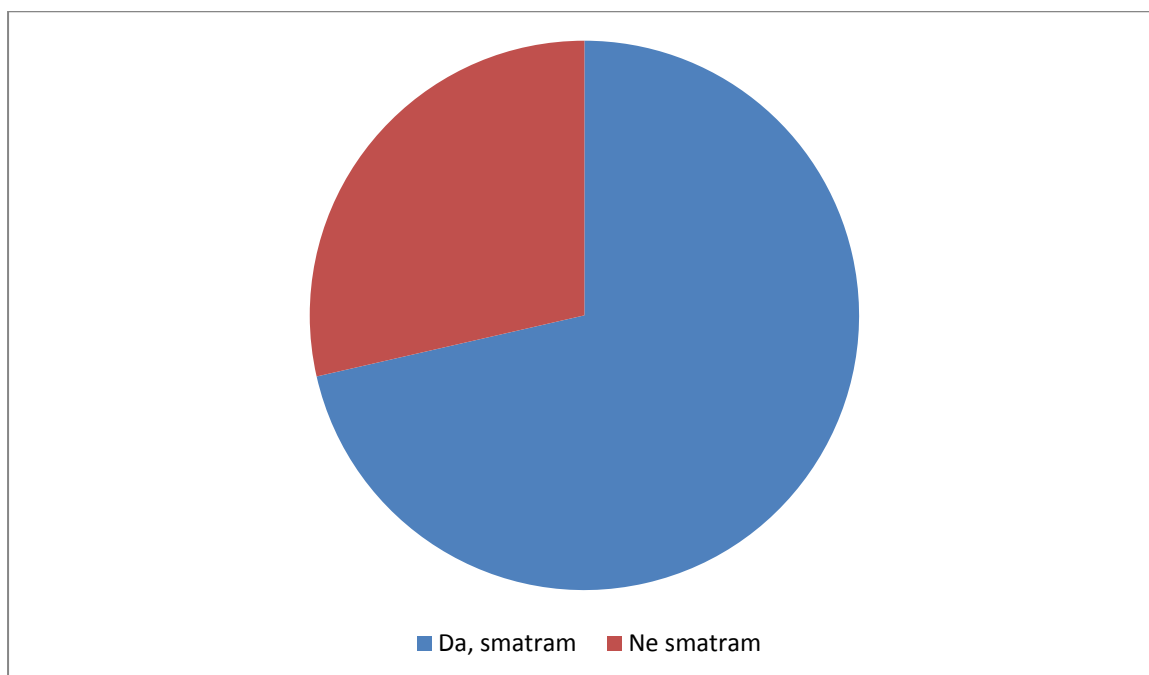
Na deveto pitanje nastavnici su trebali iznijeti svoje mišljenje o tome da li bi interkulturalni odgoj trebao biti više zastupljen u odgojno-obrazovnom procesu. Njih deset je odgovorilo da bi trebao biti više zastupljen, a njih troje da ne bi trebao biti zastupljen (Slika broj 10). Od nastavnika koji smatraju da ne bi trebao biti zastupljen, izdvajamo mišljenje jednog koji navodi sljedeće: *“Što više pričamo o interkulturalizmu, u stvarnosti ga sve manje ima”*. Za razliku od ovog mišljenja, ostali nastavnici koji vide prednosti intrekulturalizma, navode da se njime jačaju međunacionalni i međuljudski odnosi, razvija multikulturalnost, posebno od nižih razreda, uklanjaju barijere na svim poljima djelovanja, jača suživot i razvija tolerancija na ovim prostorima.

Slika broj 10: Po Vašem mišljenju, da li bi interkulturalni odgoj trebao biti više zastupljen u odgojno-obrazovnom procesu?

Nastavnici su u posljednjem pitanju odgovarali da li smatraju da je neophodno stalno stručno usavršavanje i osposobljavanje za efikasno promicanje i razvoj interkulturalizma u odgojno-obrazovnom procesu. Njih deset su odgovorili da je neophodno stručno usavršavanje i osposobljavanje, dok je njih četvero odgovorilo da nije neophodno, tj. da posjeduju sasvim dovoljno znanja iz tog područja (Slika broj 11) Također, jedan od nastavnika navodi da bi takav pristup bio totalno pogrešan i da je: “...interkulturalizam pitanje svijesti, moralnih shvatanja jednog društva, te bi svođenje istog na jedan ubrzani kurs bilo besmisleno”.

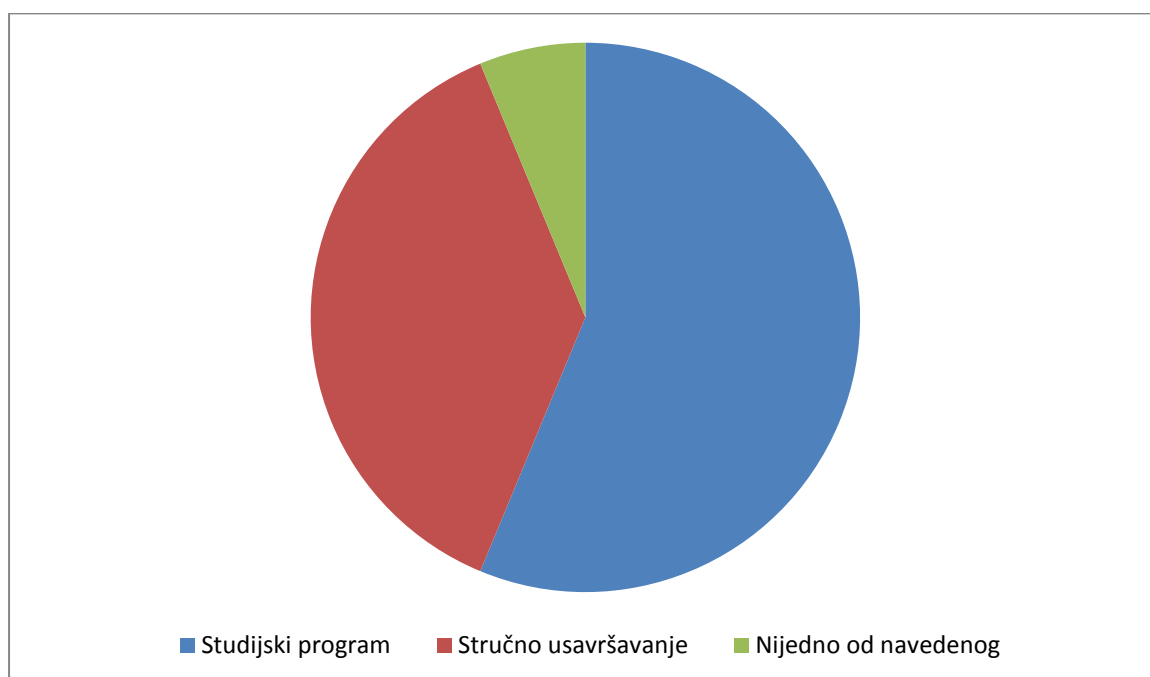
Slika broj 11: Smatrate li da je neophodno stalno stručno usavršavanje i osposobljavanje za efikasno promicanje i razvoj interkulturalizma u odgojno-obrazovnom procesu?

5. Analiza odgovora nastavnika koji predaju nastavni predmet Geografija/Zemljopis

Nastavnici koji predaju nastavni predmet Geografija/Zemljopis (njih ukupno 12) su iznosili svoje mišljenje o interkulturalnom odgoju. Neki od njih kažu da je interkulturalni odgoj, odgoj u duhu interkacije i komunikacije, upoznavanja i vrednovanja, razmjene vrijednosti i modela života, te uzajamnog poštovanja različitih kultura, ideja i mišljenja na jednom prostoru. Interkulturalni odgoj predstavlja usvajanje poželjnih oblika ponašanja, prihvatanje i razumijevanje drugih kultura. Za učenike je od velike važnosti da se prvenstveno upoznaju sa vlastitom kulturom pa tek onda sa drugim kulturama jer je samo na

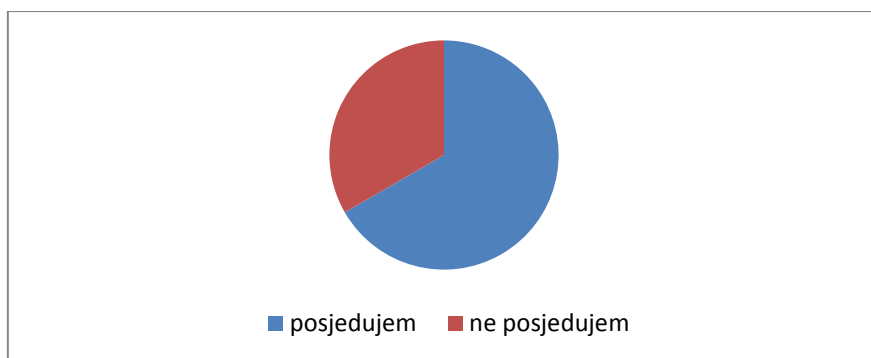
takav način moguće očekivati da će učenici prihvatiti, poštovati, te da neće diskriminirati druge i drugačije. Interkulturalni odgoj jeste odgoj u stilu prilagođavanja evropskom i svjetskom sistemu odgoja koji naglašava postojanost odnosa među kulturama i nephodnost međusobne interakcije kroz odgojno-obrazovni proces.

Drugo pitanje na koje su nastavnici odgovarali jeste da li su o interkulturalizmu učili u sklopu njihovog studijskog programa ili stručnog usavršavanja. Devet nastavnika je odgovorilo da je o interkulturalizmu učilo u sklopu studijskog programa, njih šest u sklopu stručnog usavršavanja, dok je samo jedan nastavnik naveo da se nije ranije susretao sa ovim pojmom (Slika broj 12).

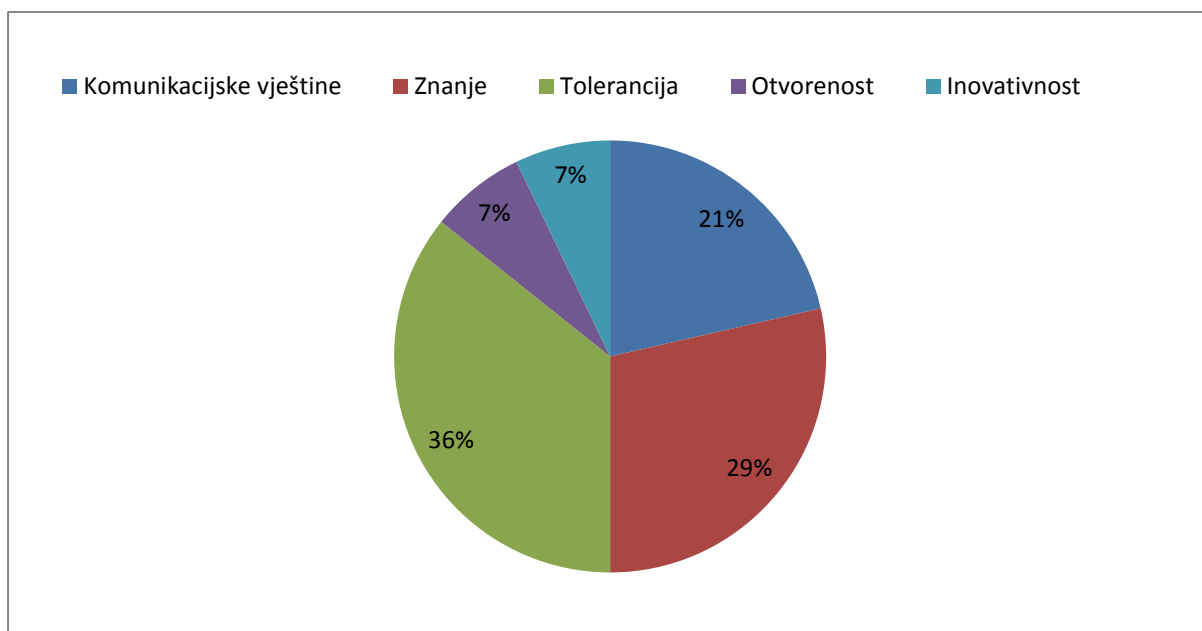
Slika broj 12: Jeste li o interkulturalizmu učili u sklopu Vašeg studijskog programa ili stručnog usavršavanja?

Na pitanje da li smatraju da posjeduju dovoljno znanja, vještina i sposobnosti za sprovođenje interkulturalizma u okviru svog nastavnog predmeta, njih osam su odgovorili da smatraju da posjeduju dovoljno znanja, dok je njih četvero odgovorilo da ne posjeduju dovoljno znanja, vještina i sposobnosti za sprovođenje interkulturalizma (Slika broj 13).

Slika broj 13: Smatrate li da posjedujete znanje, vještine i sposobnosti za sprovođenje interkulturalizma u okviru nastavnog predmeta koji predajete?

Vještine koje su posebno izdvojili nastavnici nastavnog predmeta Geografija/Zemljopis jesu komunikacijske vještine, otvorenost, znanje, tolerancija, inovativnost, solidarnost, osjetljivost za različitost itd. Ipak, ona koja je najviše puta bila pobrajana jeste tolerancija, a nakon nje znanje i komunikacijske vještine (Slika broj 15).

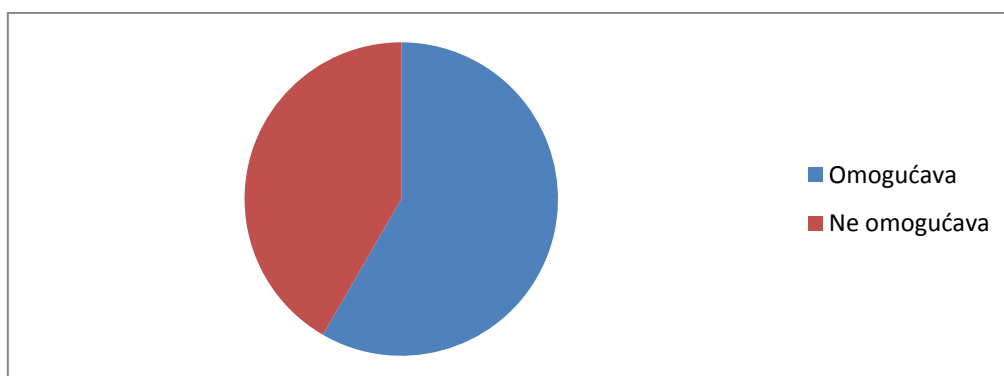
Slika broj 15: Koje su to vještine koje, po Vašem mišljenju, svaki nastavnik mora imati dovoljno razvijene za učinkovitiji (interkulturalni) odgojno-obrazovni proces?

I nastavnici Geografije/Zemljopisa su složni u tome da je jako značajna uloga nastavnika u implementaciji interkulturalnog odgoja i obrazovanja. Nekoliko njih navodi da nastavnik u suštini predstavlja jednu vrstu modela ponašanja na kojeg se učenici trebaju ugledati, te je na njemu kakav će im primjer dati i šta je to što oni trebaju slijediti. Učenici veći dio dana provode u školi i zamjenu za njihove roditelje predstavljaju upravo nastavnici. Na nastavniku

jeste da se opskrbi relevantnim činjenicama i znanjem kako bi na što zanimljiviji način prenio ciljne vrijednosti i stavove. Sve ono što u toku vremena provedenog u školi učenici vide, čuju i nauče od svojih nastavnika, ostat će nešto što će nositi kroz budući život. Ako nastavnici na pozitivan način predoče interkulturalizam onda će i učenik iz škole izaći kao osoba koja posjeduje interkulturalne vještine i kompetencije. Nastavnik treba da vodi učenike, da ih potiče da prihvataju i poštuju druge kulture, pronalazeći nove metode rada i učenja kako bi stvorio interkulturalnu zajednicu.

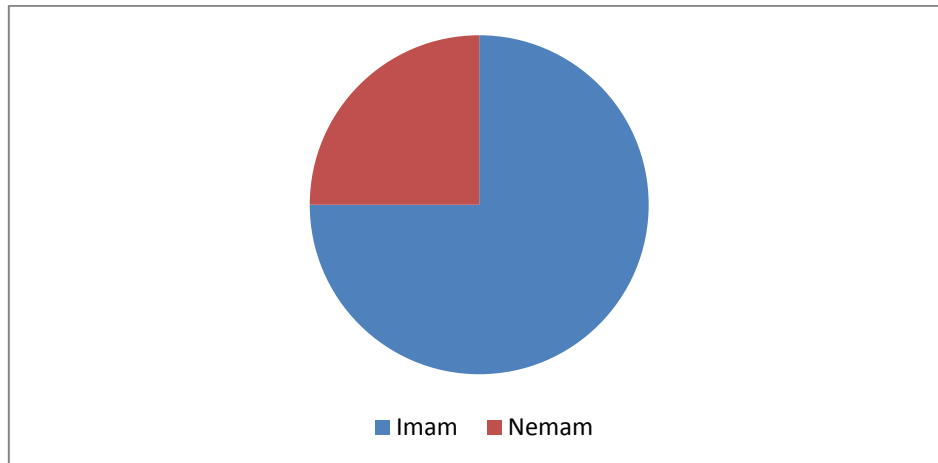
Na šesto pitanje svi nastavnici su odgovorili potvrdno, odnosno, da promiču interkulturalnost u programskim sadržajima predmeta koji predaju. Neki od njih to rade svakodnevno, dok drugi interkulturalnost promiču ne samo na redovnoj nastavi, već i na sekcijama koje vode. Najvećim dijelom se služe grupnim oblikom rada jer smatraju da je to najbolji način da učenici nauče raditi, djelovati i sarađivati sa velikim brojem učenika različitih osobina i karaktera pogotovo u sadržajima koji se tiču demografskih karakteristika.

Sedmo pitanje na koje su nastavnici trebali iznijeti svoje mišljenje jeste koliko nastavni plan i program omogućava promicanje interkulturalizma kroz programske sadržaje. Njih sedam smatra da nastavni plan i program omogućava promicanje interkulturalizma, dok njih pet smatra da nastavni plan i program ne omogućava promicanje interkulturalizama (Slika broj 15). Neki od njih smatraju da iako nastavni plan i program sam po sebi ima striktno određene teme kojima se nastavnici trebaju baviti, ipak to promicanje interkulturalizma dosta zavisi od nastavnika, njegovoj kreativnosti i koliko on vidi prostora u temi koja mu je predviđena za neki nastavnu jedinicu. S druge strane, neki od njih smatraju da se samo kroz nekoliko nastavnih jedinica može promovirati interkulturalizam ali da to svakako nije dovoljno.

Slika broj 15: Koliko nastavni plan i program omogućava promicanje interkulturalizma kroz programske sadržaje?

U osmom pitanju nastavnici odgovaraju na pitanje o tome da li imaju slobodu i podršku za efikasno obrađivanje interkulturalnih tema u programskih sadržajima predmeta koji predaju. Njih devet su odgovorili da imaju, a njih troje da nemaju slobodu i podršku za efikasno obrađivanje interkulturalnih tema u programskim sadržajima nastavnih predmeta koji predaju (Slika broj 16).

Slika broj 16: Smatrate li da imate slobode i podršku za efikasno obrađivanje interkulturalnih tema u programskim sadržajima predmeta koji predajete?

Na pitanje da li bi interkulturalni odgoj trebao biti više zastupljen u odgojno-obrazovnom procesu svi nastavnici koju su uzeli učešće u intervju su odgovorili potvrdno, tj. da bi trebao biti više zastupljen i to zbog svih svojih prednosti koje donosi. Navode da je jako važno da djeca kroz proces odgoja usvajaju društveno prihvatljive oblike ponašanja i uče kako da žive jedni sa drugima u svijetu u kojem se ubrzano mijenjaju ideali, vrijednosti i stavovi.

U posljednjem pitanju, svi nastavnici su također odgovorili potvrdno na pitanje da li je neohodno stalno stručno usavršavanje i osposobljavanje za efikasno promicanje i razvoj interkulturalizma u odgojno-obrazovnom procesu navodeći veliki značaj i prednosti za buduće generacije i bogatiju ličnost nastavnika i učenika.

Vratimo se sada na preostale dvije ranije postavljene hipoteze ovog istraživanja. Na osnovu dobijenih podataka, može se zaključiti da nastavnici u oba nastavna predmeta Historija/Povijest i Geografija/Zemljopis pokazuju spremnost i kompetencije za sprovođenje interkulturalnih tema unutar svojih učionica. Treća hipoteza istraživanja se odnosila na to da nastavnici nemaju slobodu i podršku za efikasno obrađivanje interkulturalnih tema što se dokazalo suprotnim. Nastavnici iz također oba nastavna predmeta smatraju da imaju slobodu

i podršku za efikasno obrađivanje interkulturalnih tema. Međutim, zanimljiva činjenica do koje se došlo prvim dijelom istraživanja, a to je da interkulturalni elementi nisu zastupljeni u sadržajima ova dva nastavna predmeta navodi na dublje razmišljanje. Naime, glavne teze do kojih se došlo ovim istraživanjem jesu sljedeće. Najprije, nastavnici oba nastavna predmeta (Historija/Povijest, Geografija/Zemljopis) percipiraju pojam interkulturalnog odgoja i obrazovanja kao jako važnog segmenta u cjelokupnom razvoju ličnosti učenika, te posebno naglašavaju značaj njihove nastavničke uloge kao glavnih implementatora interkulturalizma u nastavnom procesu. Većina nastavnika odgovorila je da smatra da posjeduje znanje, vještine i sposobnosti za sprovođenje interkulturalnih tema u okviru nastavnih sadržaja predmeta koje predaju. Međutim, zanimljiva činjenica koja baš i ne ide u prilog tome, jeste da u pitanju koje interkulturalne vještine bi trebale biti razvijene kod nastavnika za učinkovitiji odgoj, samo nekoliko nastavnika su naveli vještine koje jesu striktno interkulturalne poput znanja i vještina interakcije, dok su se ostali fokusirali na vještine koje se skoro pa i ne uvrstavaju u red interkulturalnih što dovodi u pitanje njihovo poznavanje i primjenu istih. Nadalje, nastavnici su odgovarali i na pitanje da li i na koji način promiču interkulturalizam kroz programske sadržaje predmeta koji predaju. Svi nastavnici u oba nastavna predmeta su odgovorili da promiču ali samo u sadržajima u kojima vide priliku za to, što se može povezati sa dobijenim rezultatima da interkulturalni elementi nisu zastupljeni u nastavnim planovima i programima tih nastavnih predmeta, te da je potrebno revidirati iste u razredima u kojima se pokazao najmanji postotak zastupljenosti. Potrebno je posvetiti posebnu pažnju mišljenju nastavnika o tome da li bi interkulturalni odgoj trebao biti više zastupljen u odgojno-obrazovnom procesu. Većina nastavnika se složilo da bi trebao biti više zastupljen, međutim nikako se ne bi trebala zanemariti i činjenica da je ipak bilo nastavnika koji su iskazali svoje protivljenje, baš kao i u pitanju vezanom za neophodnost stručnog usavršavanja u području interkulturalnog odgoja. Zabrinjavajuća je informacija da postoje nastavnici koji ne vide značaj implementacije interkulturalizma, te da smatraju da posjeduju dovoljno znanja i da je besmisleno daljnje osposobljavanje u tom području. Stoga, nastavnike na sve moguće načine treba podsjetiti na ogroman značaj koji interkulturalni odgoj i obrazovanje ima, ne samo za učenike, već i za njih same, njihovo bogaćenje ličnosti, razvoj novih sposobnosti i vještina, te borbi da se vrati poštovanje i čast nastavničke profesije. Razvijanje interkulturalne kompetencije važna je sastavnica profesionalnog razvoja i cjeloživotnog obrazovanja nastavnika. Stoga složeni sistem profesionalnog razvoja nastavnika neizostavno treba sagledati u savremenom multikulturalnom svijetu u kome interkulturalni odgoj i obrazovanje zauzima značajno mjesto. Na osnovu provjerenih hipoteza, možemo doći do zaključka da se

mora poraditi na tome da u budućim nastavnim planovima i programima bude više zastupljenih interkulturalnih elemenata kako bi ih nastavnici mogli efikasno obrađivati kroz nastavne jedinice i sadržaje, usavršavajući na taj način svoje interkulturalne kompetencije koje će nadalje prenositi na svoje učenike. U nastavku rada biće iznijeta zaključna razmatranja i prijedlozi za poboljšanje učinkovitosti interkulturalnog odgoja i obrazovanja.

X. ZAKLJUČAK I PRIJEDLOZI ZA POBOLJŠANJE UČINKOVITOSTI INTERKULTURALNOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

U ovom radu razmotrili smo tematiku interkulturalnog odgoja i obrazovanja, te njegove praktične primjene i značaj za cjelokupni odgojno-obrazovni proces. Cilj rada bio je analizirati trenutne nastavne planove i programe osnovnih škola u Kantonu Sarajevo i propitati mišljenja nastavnika o zastupljenosti i praktičnoj primjeni interkulturalnih elemenata u sadržajima nastavnih predmeta društvenih nauka. Najprije smo definirali ključne pojmove s ciljem da se čitaoci pobliže upoznaju sa tim što znači biti interkulturalno kompetentna osoba sa razvijenom interkulturalnom osjetljivošću. Posebnu pažnju smo posvetili funkciji škole, nastavnog plana i programa, te ulozi nastavnika u implementaciji interkulturalnih elemenata u nastavi. Polazne hipoteze od kojih se krenulo jesu da interkulturalne teme nisu zastupljene u nastavnim sadržajima predmeta društvenih nauka, i to Historije/Povijest i Geografije/Zemljopis. Matricom za analizu ova hipoteza istraživanja je provjerena, i došlo se do zaključka da interkulturalne teme zaista nisu dovoljno zastupljene u nastavnim sadržajima ova dva nastavna predmeta. Nadalje, tehnikom intervjuiranja, propitivana su mišljenja nastavnika o tome da li imaju slobodu i podršku za efikasno obrađivanje interkulturalnih tema unutar nastavnih predmeta koje predaju i tom prilikom došlo se do konstatacije da nastavnici pokazuju spremnost i vještine za sprovođenje interkulturalnih tema unutar svojih učionica, te da imaju slobodu i podršku za efikasno obrađivanje interkulturalnih tema. Međutim, da bi interkulturalizam dobio na svom značaju, ipak treba raditi na tome da interkulturalni elementi budu više zastupljeni u nastavnim sadržajima kako bi nastavnici tu spremnost mogli ispoljiti, usavršavajući na taj način vlastita znanja i vještine ali i znanja i vještine svojih učenika. Interkulturalni odgoj i obrazovanje pruža mogućnost obogaćivanja cjelokupnog nastavnog procesa i ujedno predstavlja kamen temeljac za stvaranje društvenih odnosa koje se temelje na toleranciji, solidarnosti, razumijevanju i suživotu sa drugima.

Kako bi se poboljšala njegova učinkovitost predložimo sljedeće smjernice:

1. na osnovu rezultata ovog istraživanja preporučuje se da interkulturalni elementi budu više zastupljeni u sadržajima nastavnih jedinica predmeta Historija/Povijest i Geografija/Zemljopis, te se naglašava nužnost revidiranja nastavnog plana i programa za 6, 8 i 9 razred ova dva nastavna predmeta u kojima su interkulturalni elementi najmanje zastupljeni.
2. interkulturalni odgoj predstavlja obrazovanje i odgoj koji učenicima može pomoći u odrastanju i životu s različitostima izgrađujući stav da one kao takve ne dijele, već obogaćuju i povezuju ljude. Sadržajima interkulturalnog odgoja i obrazovanja potiče se usvajanje osnovnih pojmova u području kulture, razumijevanje prvenstveno svoje, a onda i drugih bliskih kultura, uklanjanje predrasuda, stereotipa, nasilne komunikacije, te povećanje tolerancije, solidarnosti i empatije među učenicima povećavajući svijest o pravima, odgovornostima i pravilima ponašanja, etičkim i moralnim pitanjima društvene zajednice. Stoga, sadržaji interkulturalnog odgoja i obrazovanja ne bi trebali samo da se prožimaju kroz nastavne planove i programe nastavnih predmeta, već se predlaže da se interkulturalni odgoj uvede kao zaseban predmet zbog svih prethodno navedenih prednosti i ogromnog značaja za cjelokupni odgojno-obrazovni proces, učesnike i realizatore tog procesa.
3. preporučuje se interkulturalna izobrazba i dobra priprema nastavnika kako bi bili spremni za učinkovit rad u ovom području. Ova smjernica zasnovana je na osnovu rezultata ovog istraživanja u kojem se pokazalo da pojedini nastavnici smatraju da ne posjeduju dovoljno znanja o interkulturalizmu i vještine koje su im potrebne da bi se smatrali interkulturalno kompetentnim osobama.
4. s obzirom na činjenicu da su nastavnici u ovom istraživanju naveli da interkulturalne elemente u sadržajima nastavnih predmeta koje predaju sprovode najčešće kroz razgovor i grupni oblik rada, smatramo da ti oblici rada nisu dovoljni, te da bi nastavnici kao glavni realizatori i implementatori interkulturalizma u odgojno-obrazovnom procesu trebali raditi na usvajanju i primjeni novih metoda i postupaka rada kojim bi stimulirali kooperativno učenje, interakciju među učenicima, razmišljanje i samostalno učenje a sve to kroz stručno usavršavanje i osposobljavanje.
5. omogućiti obrazovanje učenika na maternjem jeziku. Ova smjernica je zasnovana na teorijama dva autora Hrvatić i Piršl (2005) u kojim se navodi da bi takav program jačao osjećaj identiteta kod učenika i pozitivno uticao na učenike koji su pripadnici

manjinske populacije ali i na učenike koji dolaze iz većinske kulture. Svijest o vlastitom kulturnom identitetu jača sposobnost djelotvornog percipiranja stvarnosti, prihvaćanje sebe samih ali i prihvaćanje drugih.

6. poticati razvijanje tolerancije, empatije, solidarnosti, poštovanja, razumijevanja, nenasilne komunikacije, duhovnosti i etičnosti putem medija.

Živimo u demokratskom i multikulturalnom evropskom društvu u kojem sve više tolerancija, poštovanje, uzajamno razumijevanje i saradnja među pripadnicima različitih kultura dobijaju na svom značaju. Već od najranijeg djetinjstva i početka formalnog odgoja i obrazovanja u vrtićima i osnovnim školama, učenici se susreću s pripadnicima različitih kultura, vjera, jezika, običaja i uvjerenja. Stoga im treba pružiti priliku da već tada razvijaju pozitivne stavove prema drugima i vještine međusobne komunikacije kako bi djeca, kasnije mladi ljudi, mogli imati bogata iskustva s drugim kulturama i spriječiti netoleranciju i neprihvatanje druge kulture i pripadnike te kulture. Kako nastavnik ima najveću ulogu u implementaciji interkulturalnog odgoja i obrazovanja, na neki način bismo pokušali vratiti i dostojanstvo nastavničke profesije, njenu čast i poštovanje. Jedan pojedinac teško može napraviti ogromne promjene, ali ako cijeli sistem vodi jasna vizija- biti i imati dobre nastavnike, onda zasigurno može doći do inspirativnih promjena.

XI. LITERATURA

1. Ajanović, D. (1998). *Školska pedagogija*. Sarajevo: Prosvjetni list.
2. Bartulović, M., Kušević, B. (2016). *Što je interkulturalno obrazovanje? Priručnik za nastavnike i druge znatiželjnike*. Zagreb: Centar za mirovne studije.
3. Bratanić, M. (1993). *Mikropedagogija*. Zagreb: Školska knjiga.
4. Bedeković, V., Zrilić, S. (2014). *Interkulturni odgoj i obrazovanje kao čimbenik suživota u multikulturalnom društvu*. Magistra Iadertina, str: 111-122.
5. Cohen L., Manion L., Morrison K. (2007). *Metode istraživanja u obrazovanju*. Zagreb: Naklada Slap.
6. Delors, J. (1998). *Učenje blago u nama*. Zagreb: Educa.

7. Grupa autora (2007). *Interkulturalno obrazovanje i razumevanje*. Beograd: Grupa MOST, str: 3-17.
8. Grupa autora (2007). *Vodič za nastavnike: Modul <Interkulturalizam>*. Sarajevo: Obrazovni centar za demokraciju i ljudska prava CIVITAS, str: 3-27.
9. Hrvatić, N. (2007). *Interkulturalna pedagogija: nove paradigme*. Pedagogijska istraživanja, 4(2), str: 241-252.
10. Hrvatić, N. (2011). *Interkulturalni kurikulum i obrazovanje na manjinskim jezicima*. Pedagogijska istraživanja, 8(1), str: 7-18.
11. Krleža, M. (1955). *Enciklopedije Leksikografskog zavoda*.
12. Milat, J. (2005). *Osnove metodologije istraživanja*. Zagreb: Školska knjiga.
13. Mužić, V. (1977). *Metodologija pedagoškog istraživanja*. Sarajevo: IGRKO SVJETLOST-OOUR Zavod za udžbenike .
14. Mužić, V. (1999). *Uvod u metodologiju istraživanja odgoja i obrazovanja*. Zagreb: EDUCA.
15. Mužić, V. (1968). *Metodologija pedagoškog istraživanja*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
16. Muminović, H. (2003), *Osnovi didaktike*, Sarajevo, DES.
17. Nemčić, R. (2016). *Relacije kulturnog identiteta i nekih demografskih obilježja gluhih i nagluhih osoba*. Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja , str: 63-77.
18. Peko, A., i dr. (?). *Interkulturalno obrazovanje učitelja-što i kako poučavati?* Napredak: časopis za pedagojsku teoriju i praksu.
19. Perotti, A. (1994). *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.
20. Piršl, E., i sur. (2016). *Vodič za interkulturalno učenje*, Naklada LJEVAK.
21. Rosenberg, M. (2006). *Nenasilna komunikacija*. Zagreb: Centar za mir, nenasilje i ljudska prava-Osijek.
22. Slatina, M. (2005). *Od individue do ličnosti- uvođenje u teoriju konfluentnog obrazovanja*. Sarajevo: Dom štampe.
23. Stevanović, M. (1998). *Školska pedagogija*. Sarajevo: Prosvjetni list.
24. Teodosić, R. (1967). *Pedagoški rečnik*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika socijalističke Republike Srbije.
25. UNICEF. (2018). *Učiti živjeti zajedno*. Atar Roto Presse.
26. Verčić, A. (2014). *Priručnik za metodologiju istraživanja u društvenim djelatnostima*. Zagreb: M.E.P. d.o.o.

27. Vidosavljević, S. (2016). *Interkulturalna nastava u vaspitno-obrazovnom procesu*. Zbornik radova Učiteljskog fakulteta, str: 185-201.
28. Vujević, M. (1990). *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti*. Zagreb: NAKLADA.

	STARI ISTOK Ishodi učenja: Razumije kulturna dostignuća Egipta i naroda Mesopotamije.	Civilizacije prvih pisama							
		Mesopotamija							
		Posrednici između Istoka i Zapada							
	STARA GRČKA Ishodi učenja: Shvata položaj Grčke, nastanak država, usmjerenost prema moru, grčki polis... Razumije zašto je stara Grčka kolijevka evropske civilizacije.	Grčka-zemlja i more							
		Religija i mitologija stare Grčke							
		Život i kultura starih Grka							
		Grčko-perzijski ratovi							
		Aleksandar Veliki i helenizam							
	STARI RIM I PROSTOR DANAŠNJE BiH U ANTIČKO DOBA Ishodi učenja: Shvata kako je i zašto Rim postao svjetska sila na tri kontinenta Razvoj religija, od animizma i totemizma, do grčke i rimske politeističke religije, pojavu kršćanstva i njen put do vladajuće religije Upoznaje područje BiH u antičkom dobu	Nastanak i razvoj Rima							
		Rimska republika							
		Rimsko carstvo do pada 476.godine							
		Život i kultura starih Rimljana		x	x				
		Prostor BiH u antičko doba: Iliri							
	PAD ZAPADNOG RIMSKOG CARSTVA I	Pad Zapadnog rimskog carstva							

VII (7.razred)	SEOBA NARODA	Seoba naroda							
	Ishodi učenja: Objašnjava unutrašnje i vanjske uzroke krize rimske države, pojavu barbara i razumije pad Zapadnog Rimskog Carstva. Shvata uzroke i posljedice velike seobe naroda, analizira promjene na određenom prostoru i objašnjava zašto je do njih došlo.								
	OSNOVNA OBILJEŽJA SREDNJEG VIJEKA	Srednji vijek-pojam i periodizacija							
	Ishodi učenja: Shvata osnove feudalnog društva i privrede, odnose feudalac, kmet. Uočava razlike između robovlasničkog i feudalnog društva.	Srednjovjekovni društveni život							
		Srednjovjekovna privreda							
	EVROPA, BIZANT I ARAPSKI SVIJET U RANOM SREDNJEM VIJEKU	Franačka država Bizantija do VII vijeka; krišćanstvo	x	x	x	x	x	x	x
	Ishodi učenja: Shvata ulogu kršćanstva i islama na politički i kulturni razvoj Evrope i Sredozemlja	Arabljeni i Islam	x	x	x	x	x	x	x
		Kultura u ranom srednjem vijeku		x					
	EVROPSKO DRUŠTVO U RAZVIJENOM I KASNOM SREDNJEM VIJEKU	Razvoj privrede i srednjovjekovni gradovi							

	<p>Ishodi učenja: Uočava i razumije pojave i procese u društvu, ekonomiji i svakodnevnici u razvijenom i kasnom srednjem vijeku. Istražuje odnos prema pojedinim slojevima društva u različitim historijskim razdobljima, uključujući marginalne skupine i društvene sukobe.</p>	Društveni odnosi i svakodnevni život	x						
		Križarski ratovi Suprotnosti srednjovjekovnoga društva							
		Stari Slaveni-život u pradomovini i seoba							
	<p>STARI SLAVENI I BOSNA U SREDNJEM VIJEKU</p> <p>Ishodi učenja: Objašnjava uzroke i pravce seobe Slavena, doseljavanje na Balkan i stvaranje prvih država. Objasnjava privredni i kulturni razvoj slavenskih država, pojavu slavenskog pisma i kulturne centre. Upoznaje prve podatke o Bosni, nastanak i razvoj bosanske države. Objasnjava vjerske prilike u Bosni. Razumije privredni i kulturni razvoj Bosne u srednjem vijeku. Istražuje historijske izvore i spomenike materijalne kulture i razvija interes i ljubav prema svojoj zemlji.</p>	Doseljavanje na Balkan Slavenske države u srednjem vijeku – Hrvatska i Slovenija Srbija, Duklja, Makedonija							
		Dubrovačka republika							
		Bosna u ranom srednjem vijeku							
		Nastanak i razvoj bosanske države							
		Vjerske prilike u srednjovjekovnoj Bosni	x	x	x	x	x		
		Bosna u 13. i 14. st.							
		Bosna u doba najvećeg uspona- Tvrčko I Kotromanić							
		Bosansko kraljevstvo u XV st.							

		Privreda srednjovjekovne Bosne						
		Kultura srednjovjekovne Bosne	x	x				
	OSMANSKO CARSTVO	Nastanak i teritorijalni razvoj Osmanskog carstva						
	Ishodi učenja: Uz pomoć historijske karte učenik istražuje širenje Osmanlija u Evropi, Aziji i Africi, kao i teritorijalne, političke, društvene i druge promjene. Putem historijskih izvora učenik istražuje osmansko društvo, odnos prema religijama, kulturi i naslijeđu, te kritičko vrjednuje različite interpretacije o povijesnim osobama, događajima, pojavama i procesima.	Osmansko državno i društveno uređenje						
		Doba najvećeg uspona i razvoja: Mehmed II el-Fatih						
		Nastanak i terit. razvoj Bosanskog ejaleta						
	BOSANSKI EJALET OD 16. DO 18. ST.	Društvo i privreda						
	Ishodi učenja: Uočava kako je Bosna pala pod osmansku vlast. Objašnjava vjerske prilike, pojavu islama i dolazak Jevreja (bosanski vjerski četverougao). Učenik istražuje ključne pojave i procese u društvu nastale u Bosni u vrijeme osmanske vlasti.	Život u gradu i na selu		x	x	x		x
		Vjerske prilike	x	x			x	
		Kultura: Arhitektura i književnost						
		Bosanski ejalet i ratovi Osmanskog carstva u 17. i 18. Vijeku						
		Veliki Bečki rat						

VIII (8.razred)	EVROPA I SVIJET U NOVOM VIJEKU Ishodi učenja: Učenik shvata promjene koje su se desile u Novom vijeku, pojavu novih pogleda na svijet – humanizma i renesanse. Identifikuje motive i prirodu ekspedicija evropskih zemalja na druge kontinente, otkrivanje novog svijeta, definiše temeljne pojmove i utvrđuje hronološki okvir nastanka novog načina proizvodnje i novog društva. Razumije pojmove revolucija i industrija.	Periodizacija Novog vijeka								
		Humanizam i renesansa	x	x						
		Velika geografska otkrića								
		Refomacija i katolička reakcija								
		Kapitalizam i kapitalističko društvo								
		Oblici vladavine u Novom vijeku								
		Industrijska revolucija								
		Nauka, tehnika, kultura i umjetnost								
	ZEMLJE JUGOISTOČNE EVROPE Ishodi učenja: Uočava stanje u zemljama Jugoistočne Evrope i shvata prilike u kojima se javljaju nacionalni pokreti u tim zemljama. Uočava sličnosti i razlike među tim pokretima. Povezuje ideje s pojavom, ciljevima i razvojem nacionalnih pokreta	Nacija, nacionalna svijest i vrste nacionalnih pokreta u zemljama Jugoistočne Evrope Ilirski pokret		x						
	GRAĐANSKO DRUŠTVO I NACIONALNE DRŽAVE	Nastanak i razvoj SAD								
		Ilirski pokret								

<p>Ishodi učenja: Objašnjava pojavu građanskog društva i stvaranje nacionalnih država u svijetu. Ukazuje na značaj Deklaracije nezavisnosti i Deklaracije prava čovjeka i građanina. Uočava promjene u Evropi u drugoj polovini 19. st i novu politiku ekspanzije. Analizira i objašnjava uzroke i posljedice, te sličnosti i razlike između evropskih nacionalnih pokreta</p>	Građanski rad i abolicionizam							
	Francuska revolucija							
	Napoleon Bonaparta							
	Bečki Kongres i revolucionarna 1848							
	Ujedinjena Njemačka, Ujedinjena Italija							
	Austro-ugarska nagodba							
<p>BOSNA I HERCEGOVINA U 19. ST.</p> <p>Ishodi učenja: Uočava krizu Osmanskog carstva i pokušaj reformi. Razumije stanje u Bosni i otpor reformama. Shvata uzroke Pokreta za autonomiju kao i njegove posljedice. Shvata značaj pokreta za razvijanje osjećaja posebnosti i specifičnosti BiH. Objašnjava odnos velikih sila prema Osmanskom carstvu i istočno pitanje.</p>	Problemi Osmanskog carstva i Bosanski ejalet u 19. st.							
	Pokret za autonomiju Bosne							
	Provođenje reformi u Bosanskom ejaletu							
	Omer paša Latas							
	Društvo, privreda i kultura do 1878. g.							
	Velika istočna kriza							
<p>BIH U OKVIRU AUSTROUGARSKE MONARHIJE</p> <p>Ishodi učenja:</p>	Berlinski kongres							
	Otpor austroугarskoj okupaciji							

	Objašnjava krizu Osmanskog carstva, istočno pitanje i ulogu velikih sila u rješavanju tog pitanja na Berlinskom kongresu, otpor bh stanovništva. Analizira politiku i kritički ocjenjuje političke, kulturne i privredne prilike u BiH	Uspostavljanje austrougarske vlasti							
		Benjamin Kalaj							
		Vjerska politika austrougarske vlasti u BiH i politički život Aneksija BiH							
		Privreda i kultura (graditeljska baština)							
		Obrazovne i kulturno prosvjetne prilike	x	x	x	x			
IX (9.razred)	EVROPA I VANEVROPSKE ZEMLJE DO I SVJ.RATA Ishodi učenja: Shvata međunarodne odnose pred I svjetski rat, suprotnosti i interese velikih sila. Izražava pozitivne stavove prema ekonomskom i privrednom razviju svijeta.	Suprotnosti između velikih sila – imperijalizam i monopolizam							
		Međunarodne krize pred I svjetski rat i Savezništva							
	PRVI SVJETSKI RAT Ishodi učenja: Objašnjava uzroke povod i vojne operacije u I svjetskom ratu, novo naoružanje i ratne tehnike. Analizira stanje u Rusiji prije, u toku i nakon revolucija.	Uzroci, povod rata Frontovi, bitke i oktob. revolucija u Rusiji							
		Kraj i posljedice rata			x	x			x

<p>SVIJET IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA</p> <p>Ishodi učenja: Analizira uzroke i posljedice događaja, pojava i procesa koje proučava. Upoređuje različite prikaze prošlih događaja. Veže sadašnjost i prošlost. Objašnjava posljedice I svjetskog rata.</p>	Versajski mir i Društvo naroda i Svjetska ekonomska kriza							
	Vanevropske zemlje između dva rata							
	Zemlje liberalne demokratije i socijalizam u Rusiji							
	Fašizam i nacizam							
	Put u II svjetski rat							
<p>DRUGI SVJETSKI RAT</p> <p>Ishodi učenja: Objašnjava uzroke II svjetskog rata. Stvaranje antifašističke koalicije i zajedničku pobjedu nad fašizmom.</p> <p>SVIJET POSLIJE II SVJETSKOG RATA</p> <p>Ishodi učenja: Upoređuje kartu svijeta i Evrope pred i nakon II svjetskog rata, identifikuje nove suprotnosti u svijetu. Razumije potrebu prevazilaženja sukoba i evropskih integracija. Razumije zašto se raspao socijalizam u Evropi. Razvija potrebu za</p>	Uzroci, povod i tok rata do 1941.g.							x
	Ratne prekretnice u 1943.g.							
	Holokaust			x				
	Završne ratne operacije							
	Rezultati i posljedice rata			x				
	OUN,osnivanje i značaj u međunarodnoj politici							
	Hladni rat,lokalni ratovi i političke krize							
	Zemlje III svijeta i njihova politika							
Integracijski procesi u Evropi, slom socijalizma u Evropi								

	međukulturnim saznanjima i razumijevanje istih.	Nauka, tehnika, kultura							
<p>BOSNA I HERCEGOVINA U XX STOLJEĆU</p> <p>Ishodi učenja: Objašnjava stanje u BiH u toku I svjetskog rata. Analizira pojavu jugoslovenske ideje i njenu realizaciju u toku i nakon I svj.rata. Uočava stanje u BiH u Kraljevini SHS i promjenu njenog statusa od Vidovdanskog ustava, Šestojanuarske diktature do sporazuma Cvetković – Maček Opisuje okupaciju i raspad Kraljevine i pojavu NOP – a. Shvata uslove u kojima je obnovljena bh državnost i nastala nova Jugoslavija. Procijenjuje stanje BiH nakon rata , obnovu i privredni razvoj. Shvata uzroke raspada SFRJ i stvaranje samostalne države. Procijenjuje žrtve, izbjeglice i materijalne štete u ratu 1992. -1995.</p>	BiH u I svjetskom ratu								
	BiH i jugoslovensko pitanje								
	BiH u sastavu KSHS								
	BiH u sastavu Kraljevine Jugoslavije Sporazum Cvetković – Maček								
	Privreda, kultura i obrazovanje u BiH								
	BiH u II svjetskom rat u - slom i podjela Kraljevine Jugoslavije,NOP u BiH								
	Obnova bh državnosti - AVNOJ i ZAVNOBiH								
	BiH u sastavu SFRJ								
	Raspad SFRJ i međunarodno priznanje BiH								
	Vojno -politički tok rata u BiH 1992. – 1995. g.								
Opsada Sarajeva - vojno politički									

		aspekt							
		Etničko čišćenje, ratni zločini i zločini protiv čovječnosti počinjeni u BiH 1992 -1995.g	x	x	x	x			x
		Genocid u Srebrenici	x		x	x		x	x

Prilog broj 2: Matrica za analizu nastavnog plana i programa nastavnog predmeta Geografija/Zemljopis

<i>Nastavni predmet: Geografija/Zemljopis</i>			<i>Interkulturalni elementi</i>						
Razred	Tematska cjelina	Nastavna jedinica	Etika	Poštovanje	Empatija	Odgovornost	Duhovnost	Učiti živjeti zajedno	Nenasilna komunikacija
VI (6.razred)	UVOD U GEOGRAFIJU Ishodi učenja: učenik zna objasniti važnost geografije u svakodnevnom životu	Definicija, predmet i zadaci geografije. Podjela geografije				x			
	KOSMOS I KOSMIČKA TIJELA Ishodi učenja: -učenik zna savremenu predstavu o nastanku Svemira, zna pobrojati najznačajnija kosmička tijela i njihove osnovne odlike.	Osnovne predstave o Svemiru i kosmička tijela							
		Sunčev sistem i kosmička tijela u njegovom sistemu							
		Zemlja u Sunčevom sistemu							
	GEOGRAFSKA ORIJENTACIJA Ishodi učenja: -zna o horizontu i podjeli horizontal,orijentaciji na horizontu, na površini Zemlje,geografskim koordinatama,metodama orijentacije na horizontu	Orijentacija u horizontu							
		Određivanje položaja tačaka na Zemlji							
		Geografska širina, dužina i nadmorska visina							
	ZEMLJINA KRETANJA	Kretanje Sunca i rotacija.							

	Ishodi učenja: -učenik zna opisati prividno dnevno kretanje Sunca, opisati nastanak i trajanje astronomskih godišnjih doba ,rotaciju Zemlje, revoluciju Zemlje i njene posljedice -suštinu nejednakog trajanja dužine dana i noći, smjeni godišnjih doba i postojanju toplotnih pojaseva na Zemlji	Revolucija Zemlje							
		Toplotni pojasevi							
	PREDSTAVLJANJE ZEMLJINE POVRŠINE NA RAVNI Ishodi učenja: -učenik zna o predstavljanju izgleda Zemlje i njene površine na globusu i kartama	Globus							
		Geografska karta							
	LITOSFERA Ishodi učenja: učenik zna o Zemlji i njenim sferama ,unutrašnjoj građi Zemlje, unutrašnjim procesima i pojavama -litosferi, zemljinoj kori i njenom sastavu, razvoju zemljine kore kroz geološka razdoblja ,oblicima reljefa nastalim unutrašnjim i vanjskim silama ,prepoznati osnovne oblike reljefa u prostoru i na fotografijama	Unutrašnja građa Zemlje i njen sastav							
		Razvoj Zemlje kroz geološka razdoblja.							
		Reljef-unutrašnje sile							
		Vanjske sile							
	ATMOSFERA Ishodi učenja: učenik zna osnovne odlike atmosfere ,razumije atmosferske pojave i procese ,zna pojasniti način zagrijavanja atmosfere, te povezati sa	Atmosfera-sastav i podjela							
		Sunčeva radijacija							
		Vlažnost zraka, oblaci i padavine							

	zračnim pritiskom i nastankom vjetra ,zna vrste padavina, zna šta je vrijeme i klima -razumije klimatske faktore.	Vrijeme i klima							
		Osnovni tipovi klima u Zemlji							
	HIDROSFERA	Opće odlike hidrosfere Kretanje morske vode.							
	Ishodi učenja: učenik zna o hidrosferi – vodenom omotaču Zemlje, o kružnim tokovima u hidrosferi ,jedinstvu i podjeli Svjetskog okeana,osnovnim fizičkim, hemijskim i dinamičkim procesima u Svjetskom okeanu ,kopnenim vodama na Zemlji -značaj voda i važnost njene zaštite	Značaj Svjetskog okeana			x				
Kopnene vode									
Izvori i vrela									
Kopnene vode-jezera, bare, močvare.				x					
	BIOSFERA	Biosfera-definicija							
	Ishodi učenja: -učenik zna o živom svijetu na Zemlji ili biosferi	Biogeografske oblasti							
	DEMOGRAFSKE ODLIKE ZEMLJE	Ekumena-pojam i granice							
	Ishodi učenja: učenik zna o općim društveno-geografskim elementima na Zemlji i i dinamiku kretanja stanovništva	Strukture stanovništva na zemlji		x					
		Mehaničko kretanje stanovništva na Zemlji-migracije	x	x	x	x			
	NASELJA NA ZEMLJI	Naselja-pojam i tipovi,urbanizacija							
	Ishodi učenja: učenik zna o naseljenosti i naseljima na Zemlji i urbanizaciji								

	LJUDSKE DJELATNOSTI NA ZEMLJI Ishodi učenja: - učenik zna o privredi i podjeli privrede ,osnovne elemente primarnog, sekundarnog i tercijarnog sektora	Privreda i privredne djelatnosti na Zemlji							
	GEOEKOLOGIJA Ishodi učenja: -globalnim geografskim aspektima životne sredine,uzrocima geoekološke krize ,posljedicama geoekoloških poremećaja na Zemlji	Geoekologija-globalni aspekti života na Zemlji Geoekološki problemi na Zemlji							
VII (7.razred)	GEOGRAFSKI POLOŽAJ GRANICE I VELIČINA EVROPE Ishodi učenja: -ime, granica i veličina Evrope , učenik pomoću geografske karte objašnjava geografski položaj Evrope i njegove posljedice	Ime, veličina, granica i geografski položaj Evrope							
	PRIRODNOGEOGRAFSKE ODLIKE EVROPE Ishodi učenja:	Geološka građa i reljef Evrope Klima, biljni i životinjski svijet	x		x	x			

	-učenik pomoću tematske karte pojašnjava geološku starost Evrope ,pojašnjava geomorfološka obilježja Evrope,pojašnjava utjecaj prirodno-geografskih odlika Evrope na stanovništvo i privredu Evrope	Vode Evrope obale i mora							
	DRUŠTVENO GEOGRAFSKE ODLIKE EVROPE Ishodi učenja: -analizira gustinu naseljenosti Evrope, migracije stanovništva Evrope kroz historiju, savremene migracije ,imigracije prema Evropi, temeljna načela EU o zaštiti ljudskih prava . razvijanje tolerancije i empatije prema drugoj kulturi ,razbijanje stereotipa i predrasuda i razvijanje kritičkog mišljenja	Stanovništvo i naselja Evrope		x	x			x	x
		Privreda Evrope				x			
	EVROPSKA UNIJA Ishodi učenja: Nastanak i razvoj Evropske Unije,institucije i nadležnosti EU - politika i aktivnosti EU -kriteriji za članstvo	Evropska unija - nastanak i razvoj EU i institucije EU							

<p>OPĆI GEOGRAFSKI PRIKAZ REGIJE SREDOZEMLJA</p> <p>Ishodi učenja: -uz pomoć tematskih karata i grafikona razumije pojasniti stanovništvo evropskog Sredozemlja ,njegove specifičnosti, strukturu, prirodno kretanje, uzroke i posljedice migracija. Posebna pažnja na saobraćajni, geopolitički, civilizacijski, kulturološki, turistički aspekt, migracije kroz prizmu savremenih dešavanja)</p>	Opći geografski prikaz regije Sredozemlja							
<p>GEOGRAFSKI PRIKAZ JUŽNE EVROPE I EVROPSKOG SREDOZEMLJA</p> <p>Ishodi učenja: geografski položaj evropskog Sredozemlja unutar regije Južna Evropa, različitosti privrednog razvoja zemalja EU, država u tranziciji, turističke regije evropskog Sredozemlja -učenik zna opšte geografske odlike država,prirodnogeografske i društvenogeografske odlike</p>	Opći geografski prikaz Južne Evrope i evropskog Sredozemlja							
	Geografski prikaz Španije		x				x	x
	Geografski prikaz Italije		x				x	x
	Opći geografski prikaz Srbije		x				x	x
	Opći geografski prikaz Crne Gore i Makedonije		x				x	x
	Opći geografski prikaz Albanije i Grčke		x				x	x
	Opći geografski prikaz Bugarske i Rumunije		x				x	x

	OPĆI GEOGRAFSKI PRIKAZ AZIJSKOG SREDOZEMLJA I TURSKE	Geografski prikaz azijskog Sredozemlja		x				x	x	
	Ishodi učenja: Opći geografski prikaz azijskog Sredozemlja i Republike Turske	Geografski prikaz Turske		x				x	x	
	OPĆI GEOGRAFSKI PRIKAZ REGIJE ZAPADNA EVROPA Ishodi učenja: -učenik zna geografski položaj Zapadne Evrope ,prirodnogeografske i društvenogeografske odlike regije,administrativno-političku podjelu regije -opći geografski prikaz država u regiji ,njihov položaj i značaj unutar EU	Opći geografski prikaz Zapadne Evrope ,prirodnogeografske odlike								
		Opći geografski prikaz Zapadne Evrope – društvenogeografske odlike								
		Geografski prikaz Velike Britanije		x						x
		Geografski prikaz Francuske		x						x
	OPĆI GEOGRAFSKI PRIKAZ REGIJE SJEVERNA EVROPA Ishodi učenja: -učenik zna geografski položaj Sjeverne Evrope ,prirodnogeografske i društvenogeografske odlike regije	Opći geografski prikaz Sjeverne Evrope		x					x	
		Geografski prikaz Norveške		x					x	
		Geografski prikaz Švedske		x					x	
		Geografski prikaz Danske i Finske		x					x	

	OPĆI GEOGRAFSKI PRIKAZ REGIJE SREDNJA EVROPA	Opći geografski prikaz Srednje Evrope							
	Ishodi učenja: -učenik znageografski položaj Srednje Evrope ,prirodnogeografske i društvenogeografske odlike regije	Geografski prikaz Njemačke		x					x
		Geografski prikaz Švicarske, Austrije i Slovenije		x					x
		Geografski prikaz Poljske i Češke		x					x
		Geografski prikaz Slovačke i Mađarske		x					x
VIII (8.razred)	OPĆI GEOGRAFSKI PRIKAZ AZIJE	Geografski položaj, granice, veličina , geološka građa i reljef Azije							
	Ishodi učenja: -poznaju osnovne pojmove koji se odnose na reljef, klimu vode, biljni i životinjski svijet Azije	Klima, vode, biljni i životinjski svijet Azije	x	x	x	x			
		Društvenogeografske odlike Azije i stanovništvo Azije	x	x	x	x		x	x
	GEOGRAFSKI PRIKAZ REGIJE JUGOZAPADNA AZIJA	Geografski položaj i politička podjela Jugozapadne Azije							
	Ishodi učenja:								

	-geografski položaj Jugozapadne Azije,-administrativno-politička podjela regije ,geografski prikaz Irana i Saudijske Arabije	Geografski prikaz Saudijske Arabije I Irana							
	GEOGRAFSKI PRIKAZ REGIJE MONSUNSKJE AZIJE Ishodi učenja: -geografski položaj Južne Azije,administrativno-politička podjela regije ,Geografski prikaz Indije i Malezije	Geografski položaj i politička podjela Južne Azije i geografski prikaz Indije		x	x			x	x
		Geografski položaj i politička podjela Jugoistočne Azije geografski prikaz i Malezije		x	x			x	x
	GEOGRAFSKI PRIKAZ REGIJE DALEKI ISTOK Ishodi učenja: -Geografski položaj regije - administrativno-političku podjelu regije ,geografski prikaz Kine i Japana	Geografski položaj i politička podjela Dalekog Istoka i geografski prikaz Kine		x	x			x	x
		Geografski prikaz Japana		x	x			x	x
	OPĆI GEOGRAFSKI PRIKAZ AFRIKE Ishodi učenja:	Geografski položaj, granice, veličina i geološka građa i reljef Afrike							

	-geografski položaj i prirodnogeografske odlike Afrike (geološka građa, reljef, klima, vode, flora i fauna)	Klima, vode, biljni i životinjski svijet Afrike	x		x	x			
		Društvenogeografske odlike Afrike	x	x	x			x	x
	OPĆI GEOGRAFSKI PRIKAZ AMERIKE Ishodi učenja: - geografski položaj i prirodnogeografske odlike Amerike (geološka građa, reljef, klima, vode, flora i fauna)	Ime, granica, veličina, geografski položaj i podjela Amerike. Geološka građa i reljef Amerike							
		Klima, vode, biljni i životinjski svijet i Amerike	x		x	x			
		Društvenogeografske odlike Amerike							
IX (9.razred)	IME, HISTORIJSKO - GEOGRAFSKI RAZVOJ I DRUŠTVENO UREĐENJE BIH Ishodi učenja: -učenici su stekli osnovno znanje o porijeklu imena Bosna i Hercegovina i njenoj starosti.	Porijeklo imena, historijskogeografski razvoj i društveno uređenje Bosne i Hercegovine							
	GEOGRAFSKI POLOŽAJ, GRANICE I VELIČINA BIH	Geografski položaj, granice i veličina BiH							

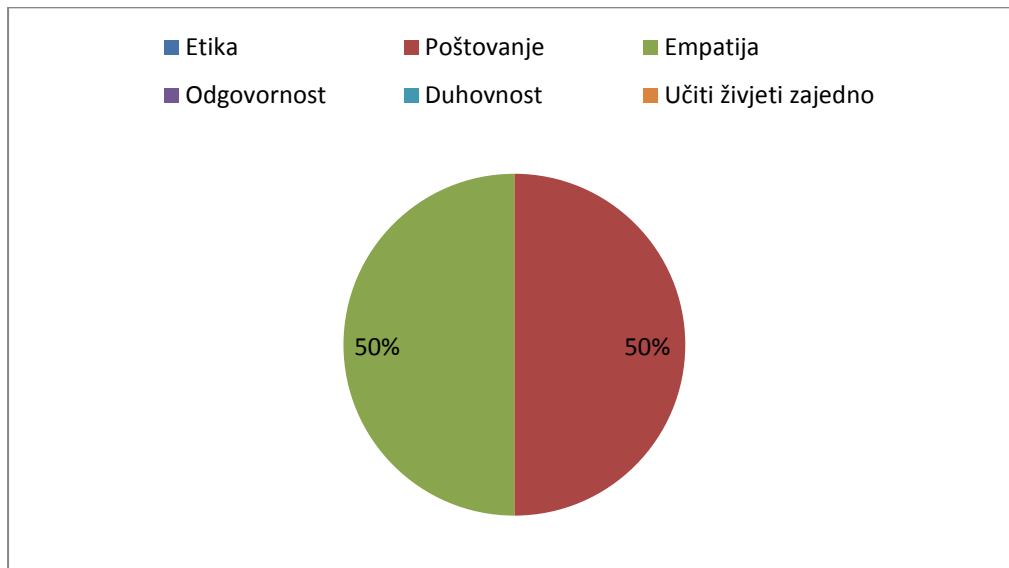
	Ishodi učenja: -znanje o kompleksnosti geografskog položaja BiH u ovom dijelu Evrope, njegovu važnost za opći razvoj kao i perspektivne razvoja bosanskohercegovačke privrede								
	GEOLOŠKE I GEOTEKTONSKE KARAKTERISTIKE BOSNE I HERCEGOVINE Ishodi učenja: znaju sastav i geološku građu reljefa BiH	Geološka građa BiH– nastanak stijena kroz geološka razdoblja							
		Reljefni sklop i geomorfološke odlike Planinsko-kotlinske makroregije							
	KLIMATSKE KARAKTERISTIKE BOSNE I HERCEGOVINE Ishodi učenja: -znanju o faktorima koji utječu na klimu BiH	Klima Bosne i Hercegovine i klimatski faktori							
	HIDROLOŠKE KARAKTERISTIKE BOSNE I HERCEGOVINE Ishodi učenja:	Vode BiH – riječni slivovi Vode BiH – podzemne vode				x			

	-znaju razlikovati karakteristike jadranskog od rijeka crnomorskog sliva, značaj voda za razvoj turizma	Vode BiH – jezera i more				x			
		Vode BiH – značaj voda i njihova zaštita, održivo upravljanje vodama.				x			
	<p>NASELJA BOSNE I HERCEGOVINE</p> <p>Ishodi učenja: -razvoj naseljenosti kroz historiju</p>	Naselja Bosne i Hercegovine – urbanizacija, urbani centri							
	<p>PRIRODNA I KULTURNA BAŠTINA BiH</p> <p>Ishodi učenja: -učenici razlikuju pojam prirodne i kulturne baštine, znaju pokazati na geografskoj karti BiH nacionalne parkove (NP), parkove prirode (PP) i spomenike prirode(SP)... - znaju prepoznati važnost zaštićenih područja i lokaliteta za privredni razvoj BiH posebno turizma</p>	Prirodne baština Bosne i Hercegovine: pojam, definicije, zakonske regulative, područja pod zaštitom				x			

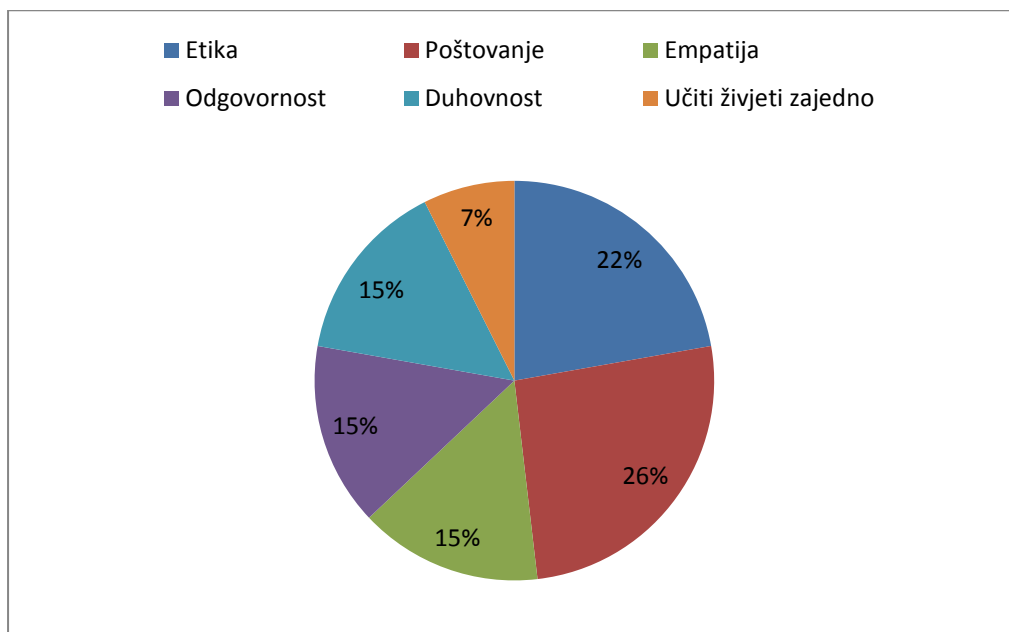
Prilog broj 3: Zastupljenost interkulturalnih elementa u svakom pojedinačnom razredu oba nastavna predmeta

Nastavni predmet: Historija/Povijest

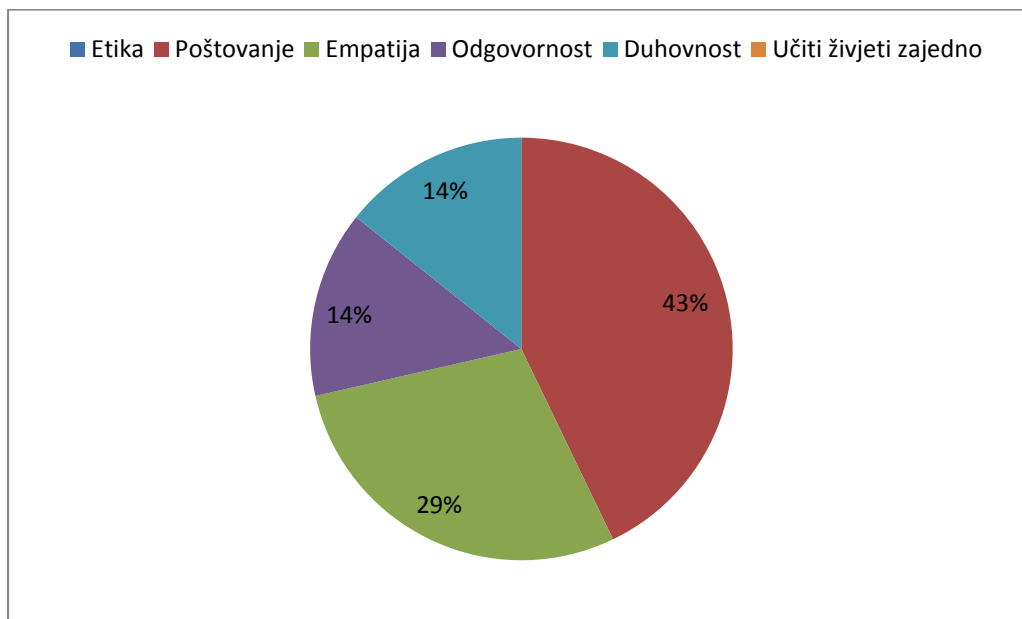
VI razred (6); Zastupljenost interkulturalnih elemenata u 3 od 19 nastavnih jedinica

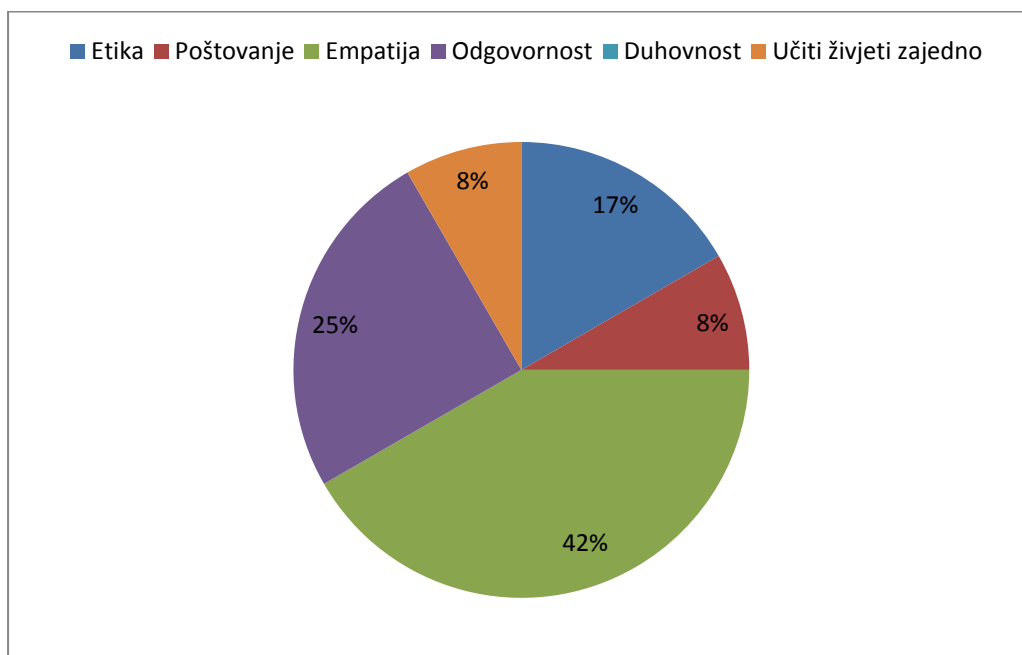
VII razred(7); Zastupljenost interkulturalnih elemenata u 8 od 32 nastavne jedinice

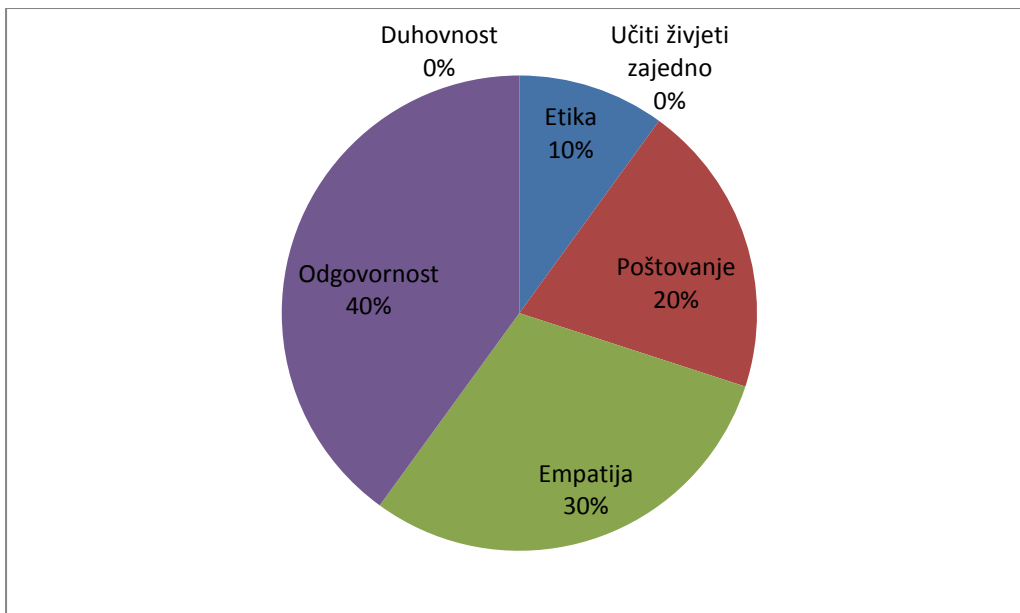
VIII razred(8); Zastupljenost interkulturalnih elemenata u 2 od 30 nastavnih jedinica

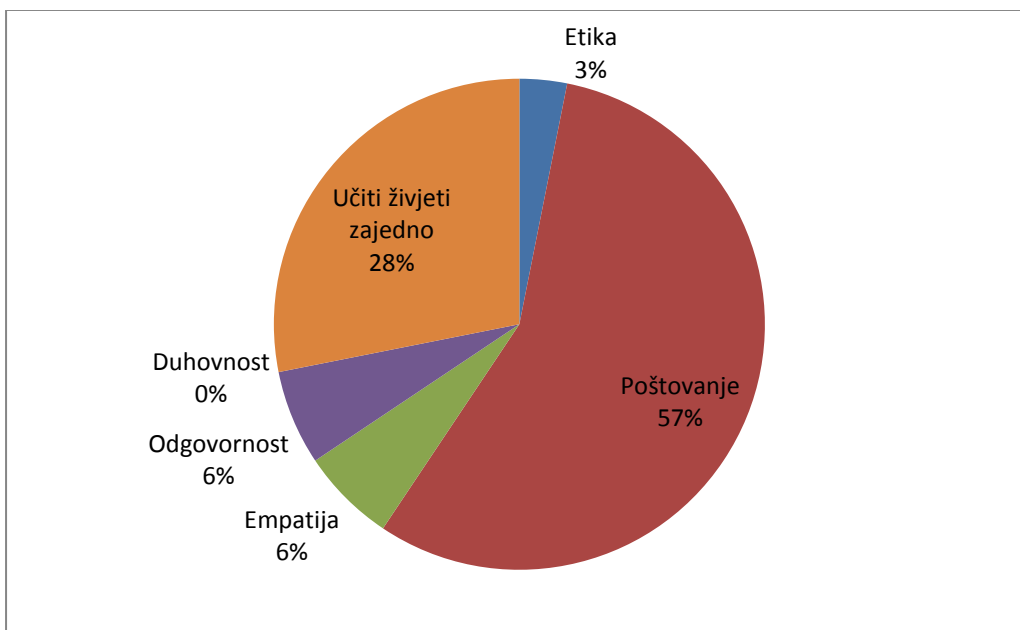
IX razred(9); Zastupljenost interkulturalnih elemenata u 6 od 32 nastavne jedinice

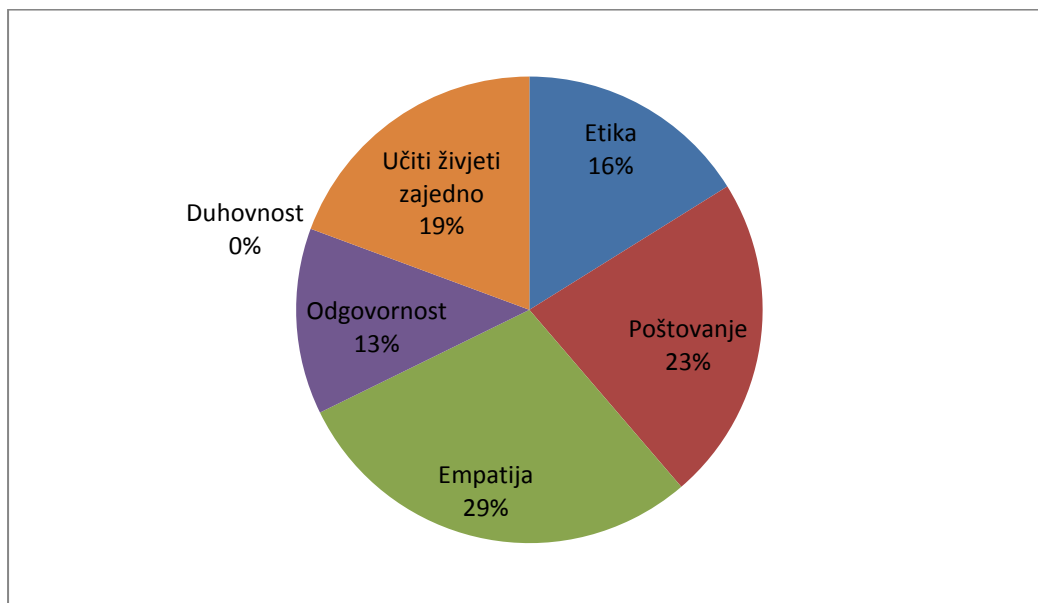
VI razred(6); Zastupljenost interkulturalnih elemenata u 5 od 36 nastavnih jedinica

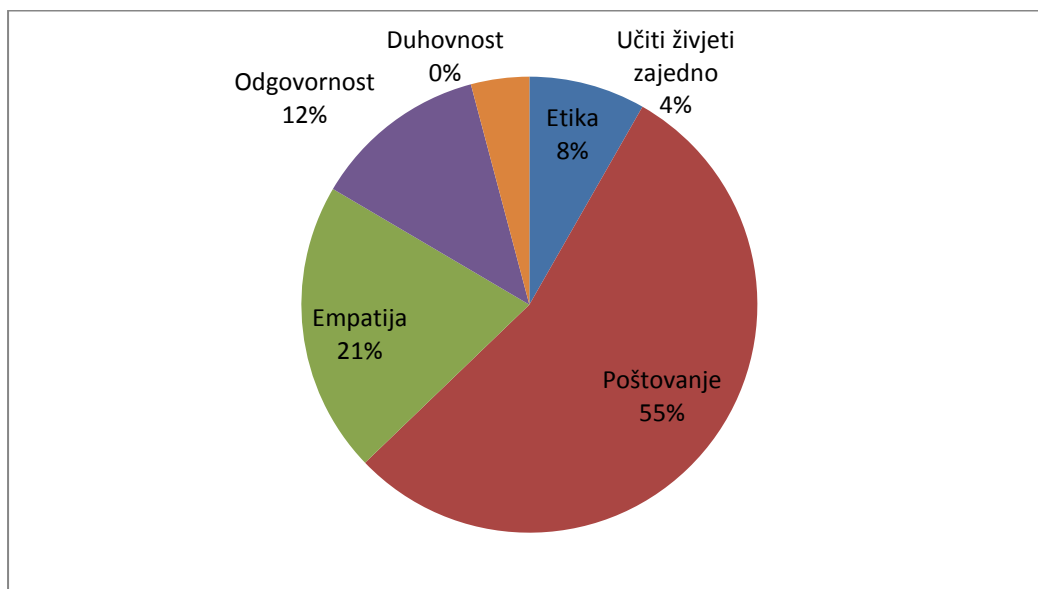
VII razred(7); Zastupljenost interkulturalnih elemenata u 21 od 30 nastavnih jedinica

VIII razred(8); Zastupljenost interkulturalnih elemenata u 9 od 15 nastavnih jedinica

IX razred(9); Zastupljenost interkulturalnih elemenata u 4 od 11 nastavnih jedinica

Prilog broj 4: Protokol intervjua

<i>Ustanova:</i> _____
<i>Ispitivač:</i> _____
<i>Ispitanik:</i> _____
<i>Mjesto:</i> _____
<i>Vrijeme:</i> _____
<i>Datum:</i> _____

Pitanja:

1. Vaša percepcija pojma “*interkulturalni odgoj*”?
2. Jeste li o interkulturalizmu učili u sklopu Vašeg studijskog programa ili stručnog usavršavanja?
3. Smatrate li da posjedujete znanje, vještine i sposobnosti za sprovođenje interkulturalizma u okviru nastavnog predmeta koji predajete?
4. Koje su to vještine koje, po Vašem mišljenju, svaki nastavnik mora imati razvijene za učinkovitiji (interkulturalni) odgojno-obrazovni proces?
5. Kakva je uloga nastavnika u implementaciji interkulturalnog odgoja i obrazovanja?
6. Da li i na koji način promičete interkulturalnost u programskim sadržajima predmeta koji predajete?
7. Koliko nastavni plan i program omogućava promicanje interkulturalizma kroz programske sadržaje?
8. Da li smatrate da imate slobodu i podršku za efikasno obrađivanje interkulturalnih tema u programskim sadržajima predmeta koji predajete?
9. Po Vašem mišljenju, da li bi interkulturalni odgoj trebao biti više zastupljen u odgojno-obrazovnom procesu?
10. Smatrate li da je neophodno stalno stručno usavršavanje i osposobljavanje za efikasno promicanje i razvoj interkulturalizma u odgojno-obrazovnom procesu?